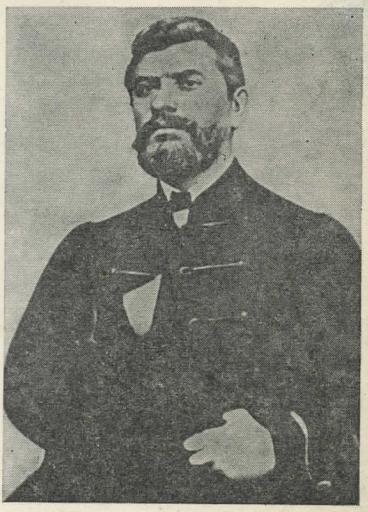

OBLJETNICE HRVATSKIH VELIKANA

ZAGREB 1971

1865

OBLJETNICE HRVATSKIH VELIKANA

Naslovna stranica (odozdo gore): Stjepan Radić, Ante Starčević, Eugen Kvaternik

Poleđina korica (odozdo gore): Josip Jelačić, Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan

Uredio i opremio: Stanko Tenšek
Odgovorni urednik: Radovan Grgec
Izdaje: HDK sv. Ćirila i Metoda
Tisak: »Zadružna štampa«, Zagreb

OBLJETNICE HRVATSKIH VELIKANA

III. izdanje

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO
SV. ĆIRILA I METODA
ZAGREB 1971

UVODNA RIJEČ

U godini kad se hrvatski narod, ne znam po koji put u povijesti, upinje da se potvrdi u svojoj samosvojnosti, slavimo lijep niz obljetnica iz naše društveno-političke i kulturne povijesti: 300. obljetnica smrti hrvatskih mučenika bana Petra Zrinskog i kneza Frana Krste Frankopana, 170. obljetnica rođenja bana Josipa Jelačića, 75. obljetnica smrti oca domovine dra Ante Starčevića, 100. obljetnica pogibije Eugena Kvaternika, 100. obljetnica rođenja Stjepana Radića, 90. obljetnica smrti Augusta Šenoe, obljetnice Hrvatske himne, i druge poznate ili manje poznate obljetnice. Svi su se ti velikani borili, svi su oni patili i podnosili goleme žrtve a mnogi su od njih i svoje živote dali za slobodu domovine Hrvatske, pa im zato svi mi dugujemo poštovanje i zahvalnost.

U povodu tih obljetnica izlaze razne knjige, priređuju se savjetovanja, znanstveni skupovi i svečanosti. Stoga je i Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda odlučilo da u skladu sa svojom stogodišnjom tradicijom pruži širokim slojevima hrvatskog naroda lijepu, sažetu, jeftinu i rodoljubljem prožetu knjižicu koja će obuhvatiti sve glavne obljetnice što ih ove godine slavimo. Željelo je time odati počast hrvatskim velikanima a odužiti se svojim vjernim čitateljima. Ta je knjižica, evo, sada pred vama.

Obljetnice koje se nalaze u ovoj knjižici obvezuju nas da se i dalje nadahnjujemo junačkim djelima svojih velikana i da se i mi danas i uvijek ustrajno i uporno borimo protiv svih neprijatelja slobode, ravnopravnosti i bratstva među ljudima, da budemo urotnici protiv svega i protiv svih onih koji ugrožavaju jedinstvo hrvatskog naroda i suradničko bratstvo s ostalim narodima, jer samo onaj koji poštuje svoj narod može istinski cijeniti sve ostale narode.

Obljetnice nam nadalje poručju da se borimo za pravedne gospodarske i društvene odnose, da preporađamo selo i oplemenjujemo grad, da ne bježimo s rođene zemlje jer ona krvavo treba naše ruke, naš um i naše srce. Ima u nas Hrvata i bogatstva prirodnoga i bogatstva duhovnoga, ne manjka nam ni zanosa ni velikih zamisli, ali nam kadikad nedostaje razboritosti i ustrajnosti u radu, plemenitog nacionalnog ponosa i samosvijesti, pouzdanja u vlastite snage, nedostaje nam beskompromisnosti ondje gdje ne može i ne smije biti kompromisa. Naše obljetnice o tome rječito govore. Njihova je poruka jasna. One nas obvezuju da poslušamo plemenit zov i jauk svojih velikana. Obvezuje nas na to i naša savjest, budući naši naraštaji, naša prošlost i naša sadašnjost.

Ove obljetnice pozivaju sve nas, i starije i mlađe, sav hrvatski narod, da ponovno osluhnemo poruku svoje povijesti, da iz nje ne čitamo samo svoju prošlost nego i svoju budućnost.

U Zagrebu, 30. travnja 1971, na 300. obljetnicu smrti hrvatskih mučenika.

Stanko Tenšek

Branko Krmpotić

OBLJETNICE HRVATSKE HIMNE

U ovoj 1971. godini hrvatska himna »Lijepa naša domovino« doživljava nekoliko jubileja. Riječi hrvatske himne spjevao je Zagrepčanin Antun Mihanović i od njegova rođenja prošlo je 175 godina, a od njegove smrti 110 godina. Isto je toliko (110) godina prošlo otkako je prigodno pjevanje hrvatske himne obrađeno za muški zbor. Napjev za hrvatsku himnu skladao je Vinkovčanin Josip Runjanin i od nastanka te melodije prošlo je već 125 godina, a od rođenja njezina skladatelja navršilo se 150 godina. Popularna popijevka »Lijepa naša domovino« službeno je prije 80 godina izglasana za hrvatsku himnu. Bilo je to za vrijeme održavanja Gospodarske izložbe u Zagrebu 1891. godine na prijedlog dalmatinskih Hrvata. U toj dugoj tradiciji ona neprestano odzvanja u osjećajima, težnjama i srcima svih Hrvata ma gdje se oni nalazili. Ove višestruke obljetnice upućuju nas na društvene, gospodarske i političke prilike iz vremena hrvatskog narodnog preporoda ili ilirizma, a kako za sobom imaju časno, ponosno i mučno povijesno razdoblje, osvrnut ćemo se u ovom kraćem prikazu na postanak i historijat hrvatske himne.

Pjesnik je stihova hrvatske himne »Lijepe naše domovine« Antun Mihanović. Sin je zagrebačkoga posjednika Matije Mihanovića i Justine rođ. Kušević. Rodio se u Zagrebu 10. lipnja 1796. godine u očinskoj kući na Harmici ili današnjem Trgu Republike. Školovao se u Zagrebu i Beču i već je sa 19 godina štampao u Beču 1815. godine knjižicu: »Reč domovini od hasnovitosti (koristi) pisanja vu domorodnom jeziku«, a sa 22 godine objavio je proglas za izdanje Gundulićeva »Osmana«. Tu je knjižicu Mihanović izdao dvadesetak godina prije pojave hrvatskoga narodnog

preporoda pod vodstvom Ljudevita Gaja pa za to razdoblje hrvatski književni povjesničar Antun Barac kaže da je to vrijeme »... kad je u hrvatskoj književnosti vladala pustoš, a u hrvatskoj javnosti nemar prema hrvatskom jeziku. Njome je htio razbuditi narodni ponos i svijest, da samo na vlastitom jeziku čovjek može izreći sve, što želi. Istaknuto je, da se do izražajnog savršenstva može razviti samo jezik kojim narod i govori i piše. Dokazivao je koliko snage moraju izgubiti ljudi koji su prisiljeni učiti strane jezike. Tvrdio je da se samo na materinskoj riječi može stvarati prava kultura i suzbijati praznovjerje i zaostalost. I njegovi su pogledi obuhvatili cijelo slavenstvo, ali su se u prvom redu zaustavljali na hrvatskomu narodu« (Antun Barac).

Stanje u Hrvatskoj, kad se rodio pjesnik hrvatske himne Antun Mihanović, bilo je više nego očajno, jer je germanizacija i centralizacija carevala, a posljedice se korumpiranoga plemstva osjećale. Obasipavani mnogim častima i zamamnim naslovima, gledali su više na svoje staleške i osobne probitke negoli na dobro svoga naroda. Seljaštvo kao bespravna raja i niže plemstvo kao faktički predstavnik naroda nije imalo nikakav politički utjecaj, a »gradovi su većinom bili napučeni tuđim žiteljstvom i zadahnuti tuđinskim duhom, pa nisu mogli imati shvaćanja za hrvatske političke težnje« (Slavko Ježić). Jedino što je bilo utješno u toj općenarodnoj klonulosti i potištenosti bilo je hrvatsko školstvo u čijem djelovanju nisu potpunoma klonuli narodni osjećaji i narodna svijest. Uz to je još i kućni odgoj vršio veliku funkciju u nacionalnom opredjeljenju budućih naraštaja. Na formiranje dječjega duha i usklađivanje potreba sredine i životnoga nazora pjesnika najviše djeluje i utječe majka, što se baš kod pjesnika Antuna Mihanovića najbolje očituje u ono vrijeme. Mihanovićeva je majka bila »... veoma umna i vrlo naobražena gospođa, neobično dobra i plemenita, a nada sve također veoma rodoljubna i patriotična — prava negdašnja hrvatska gospođa iz kajkavskih strana, sva puna tradicije o slavnoj prošlosti hrvatskoj i sva ponosna, što je baš rođena u kraju, u kojem je rođena, — gotovo prožeta nekom naivnom gizdom da je Hrvatica« (K. Š. Đalski). Sva je bila prodahnuta rodoljubnom žicom, što se najbolje očituje iz njezine korespondencije. »Često kao da iz te njene jednostavne tek na papir bačene proze dopisne izlazi himna hrvatskoj zemlji, kakvu je sin njezin u krasnim verzovima ispje-

vao« (Đalski). Budući da je tako odgajan, mogao je ispjevati tako krasne i zanosne stihove. Njegovo političko traženje da se Hrvati odreknu upotrebe latinskoga jezika u javnome životu i da prigrle svoju hrvatsku riječ odjeknulo je kao misao samostalnosti i genijalni poklič u to doba muklim tutnjem, jer su hrvatski političari svojom defenzivnom taktikom čuvali zaleđe svoga naroda, dok se u državi ne organizira nacionalno. U tome daljnjemu radu Mihanović nije u Zagrebu mogao aktivno sudjelovati jer je njegov životni put bio drukčiji nego njegovih vršnjaka — iliraca. U Zagrebu je svršio gimnaziju, filozofiju i pravo, zatim prešao u vojničku službu i napredovao do časti pukovnijskog auditora ili suca. Godine 1823. susrećemo ga u političkoj službi kod gubernatora na Rijeci na dužnosti gubernijalnoga tajnika, pa je na tome položaju zastupao i interese Rijeke kao njezin zastupnik u požunskome saboru. Budući da je bio odviše liberalan govornik, bude uskoro opozvan kao zastupnik. I tako dolazimo do 1835, godine izlaska prvih hrvatskih novina i časopisa, do »Novina horvatskih« s nedjeljnim književnim prilogom »Danicom«. Te 1835. godine Mihanović je imao već 39 godina i za njega je značajno da se odmah uhvatio u kolo Gajevo, te ni časak nije krzmao da ga podupre u onom što njemu samome nije bilo suđeno da izvede, a još značajnije je da je pjesmu napisao u novom Gajevu pravopisu, a za svijetli njegov duh i za darovitost njegovu najviše govori da on, kajkavac, prvu svoju pjesmu pjeva štokavskim narječjem. Gaj se sam još do tada nije odlučio ili, bolje, još nije imao smjelosti da ostavi kajkavsko narječje, a još nije ni uveo svoj novi pravopis. Mihanović je i u tome pretekao svoje suvremenike. I tako mu pripada slava da je on prvi kajkavac koji je imao odlučnosti da prigrli štokavštinu i uvidi da pišući štokavski ne uzimlje nešto što nije hrvatsko, jer je znao da je štokavsko narječje pravo hrvatsko narječje jer ga govori najveći i najbrojniji dio naroda hrvatskoga — i to baš onaj dio koji živi na prostoru što je od prvoga početka sačinjavao državu hrvatsku. Ističem ovdje naročito naziv hrvatski, jer sama nam pjesma dokazuje da Mihanović nije tek pod zastavom ilirizma izabrao štokavštinu, već upravo pod zastavom užega hrvatstva. Kod Mihanovića je karakteristično da je u mladosti pisao naučne rasprave i eseje, a u muževnoj dobi pjeva pjesme, od kojih je ispjevao samo desetak. Među njima je i

pjesma s naslovom »Hrvatska domovina« i ona je štampana u 10. broju »Danice« od 14. ožujka 1835. godine. Pjesmu je poslao iz Rijeke gdje je od 1826—1836. godine bio gubernijski tajnik. Interesantno je da u pjesmi, usprkos svom desetogodišnjem boravku na Rijeci, ni jednom riječju ne spominje hrvatsko more kao i neke hrvatske krajeve. Čujmo je!

Lijepa naša domovino,
oj junačka zemljo mila,
stare slave djedovino,
da bi vazda časna bila!

Mila, kano si nam slavna,
mila si nam ti jedina,
mila, kuda si nam ravna,
mila, kuda si planina!

Vedro nebo, vedro čelo,
blaga prva, blage noći,
toplo ljeto, toplo djelo,
bistre vode, bistre oči:

vele gore, veli ljudi,
rujna lica, rujna vina,
silni gromi, silni udi —
to je naša domovina!

Žanju srpi, mašu kose,
djed se žuri, snope broji,
škriplju vozi, brašno nose,
snaša preduć malo doji;

pase marha, rog se čuje,
oj, oj zvenči, oj u tmine,
k ognju star i mlad šetuje —
evo t' naše domovine!

Luč iz mraka dalko sija
po veseloj livadici,
pjesme glasno brijeg odbija,
ljubni poje k tamburici;

kolo vode, živo kolo
i na brdu i v dolini,
plešu mlađi sve okolo —
mi smo, pobre, v domovini!

Magla, što li, Unu skriva?
Ni l' to našiju jauk turobni?
Tko li moleć smrt naziva?
Il' slobodni il' su robni?

»Rat je, braćo, rat, junaci!
Pušku hvataj, sablju paši,
sedlaj konjče, hajd pješaci,
slava budi, gdi su naši!«

Buči bura, magla projde,
puca zora, tmina bježi,
tuga mine, radost dojde,
zdravo slobost — dušman leži!

Teci Sava, hitra teci,
nit ti Dunav silu gubi,
kud li šumiš, svijetu reci,
da svog doma Hrvat ljubi:

Veseli se, tužna mati,
padoše ti vrli sini
ko junaci, ko Hrvati,
ljaše krvcu domovini!

dok mu njive sunce grije,
dok mu hrašće bura vije,
dok mu mrtve grob sakrije,
dok mu živo srce bije!

Po svemu, Mihanovićeva pjesma »Lijepa naša domovina« nije obična domovinska budnica kakvih je bilo mnogo u doba hrvatskoga preporoda kojima se budila uspavana nacionalna svijest i poticalo oduševljenje za domoljubni rad. Ona je umjetnina i sa svojim martirstvom i glorificiranjem hrvatske grude, naše zemlje, i ljepote domovine najbolje dokazuje što se onda razumijevalo pod hrvatskim imenom. Ona najljepše manifestira okupljanje u jednu samostalnu narodnu cjelinu, zatim suvremene političke želje što najsnažnije dolaze do izražaja te ljubav što povezuje sve i spaja narod i zemlju u jedinstveni sklad. Pjesma je — prema Barcu — »neke vrste simfonija cjelokupnoga hrvatskog narodnog života. U njoj na časove izbijaju i reski i burni ratnički glasovi. Ali se onda sve smiruje u zadnjem završnom akordu, u kojem je izražena vječna ljubav Hrvata prema njegovoj zemlji.«

Pjesnik hrvatske himne Antun Mihanović bio je prije svega političar. Već je 1836. godine prešao u diplomaciju i kao prvi austrijski konzul boravi u Beogradu na dvoru kneza Miloša Obrenovića od 1836—1838. godine, otkuda je iz nekih intimnih i političkih razloga premješten u Solun. Za svoga dvadesetogodišnjega diplomatskog službovanja bio je u Smirni, Carigradu i Bukureštu. I u tuđini je mislio uvijek na rad domorodaca u domovini i kako bi tome i sam još nešto pridonio. Po gradovima u kojima je službovao skupio je mnoštvo starih književnih i jezičnih spomenika i oni se čuvaju kao »Collectio Mihanovićiana« u arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Nakon službovanja u Bukureštu

povukao se 1858. godine u mirovinu i nastanio se u Novim Dvorima kraj Klanjca. Po iskrenosti osjećaja, smislom za pejsaž i žarkim patriotizmom Antun Mihanović jedan je od »... najsimpatičnijih hrvatskih kulturnih radnika u svome vremenu. Počevši raditi na buđenju hrvatskoga naroda prije ostalih, on je pristupio punim srcem mlađima od sebe i ostajao u vezi s domovinom kuda je god polazio. Pod starost je došao da u njoj umre — ali ne u Zagrebu, rodnome gradu, nego u kraju kojega je ljepotu osjećao i opjevao« (Antun Barac). Tako je umro u Novim Dvorima 14. studenoga 1861. godine.

Mihanovićeva pjesma nije odmah zapažena i mnogo je vremena prošlo dok je postala hrvatskom himnom. S njome se sudbina našalila kao i s francuskom Marseljezom. Slučaj je htio da se kod Marseljeze sastao pjesnik i skladatelj u jednoj osobi. Mihanović je trebao potražiti skladatelja koji se sam odazvao tek 1846. godine u osobi oduševljenoga hrvatskoga patriote, krajiškoga kadeta Vinkovčanina Josipa Runjanina. Njega je Mihanovićeva pjesma zanijela jer je obuhvatila hrvatske krajeve, cijeli naš narod kao i onu neodoljivu težnju za slobodom, ili: »U njoj je pjesnik sabrao sve što se od nas ne da otkinuti dok živimo kao narod što će uvijek oživljavati i buditi naša rodoljubna čuvstva« (A. Barac). Skladatelj himne Josip Runjanin rođen je 1821. godine u Vinkovcima. Bio je carsko-kraljevski krajiški kadet, poslije kapetan i pukovnik i njega je Mihanovićeva pjesma toliko zanijela da je pokušao za nju spjevati napjev kada to kroz desetak godina od 1835—1846. nije nitko učinio. Godine 1846. nalazio se Josip Runjanin u Glini kada je skladao napjev za Mihanovićevu pjesmu. Runjanin nije bio po struci profesionalan glazbenik, nego krajiški časnik, ali je znao svirati citru i pjevati po notama. Njega je vodila samo plemenita pobuda da u stihovima »Lijepe naše domovine« glazbom izrazi i uveliča ljubav prema domovini, u kojoj se rodio, koju je volio i u kojoj je služio. Napjev je sastavio prema jednom slobodno prerađenom i pohrvaćenom napjevu iz 3. čina Donizettijeve opere »Lucia di Lammermoor«. Taj su ishitreni Runjaninov napjev pjevali oduševljeni poklonici hrvatskoga preporoda, zatim svi mladi časnici Jelačićeve glinske pukovnije i tako se napjev s vremenom proširio i na ostale hrvatske krajeve što ga je zanosno širila mladež, ta širiteljica svega naprednog i nacionalnog. Iste 1861. godine kad je umro

Faksimil prvotiska Hrvatske himne (»Danica« od 14. ožujka 1835.)

pjesnik himne, ukajdio je učitelj pjevanja i organist prvostolne crkve u Zagrebu Vatroslav Lichtenegger napjev po predaji veoma točno, što utvrđuje i jedan drugi hrvatski pjesnik Ivan Trnski. Premda je napjev pjesme vrlo rano, još iste 1846. godine, dopro u Zagreb, ipak pjesma nije mogla odmah postati narodnom himnom jer po tumačenju pošvapčenih glazbenika-stručnjaka pjesma nije sadržavala koralni stil i nije religiozno ponizna te kao himna nije uzveličavala vladarevu osobu. Čim ju je Lichenegger ukajdio i na zamolbu učiteljskih pripravnika obradio za muški zbor, a glazbeno društvo duhovne mladeži u Zagrebu izdalo u svojim »Sbirkama«, pjesma je postala popularnom i, od 1891. godine za održavanja velike Gospodarske izložbe u Zagrebu a na prijedlog dalmatinskih Hrvata, postala tako voljom naroda hrvatskom himnom. Povođenje za dvopjevnom partijom iz 3. čina Donizettijeve opere »Lucia di Lammermoor« ne umanjuje njezinu vrijednost jer na isti slučaj nailazimo i kod Marseljeze kojoj se ne može nijekati francuski glazbeni izražaj, kao ni našoj glazbena tradicija i hrvatski narodni izražaj. U tome je međuvremenu u Novom Sadu umro Josip Runjanin 2. veljače 1878. godine.

Hrvatska himna »Lijepa naša domovino« pjevala se i pjeva u najsvečanijim narodnim zgodama, a razlijeva se poput šuma Save, Drave i Dunava, krijepi i ogrijava narod svetim rodoljubnim zanosom, nijeti i podržava u njemu rodoljublje i naklonost prema rodnoj grudi i podgrijava svijest i nacionalnu misao postojanosti, veličine i slobode doma koji »Hrvat ljubi«:

Dok mu njive sunce grije,
Dok mu hrašće bura vije,
Dok mu mrtve grob sakrije,
Dok mu živo srce bije!

A mi k tome dodajemo i novi stih:

Dok mu grudi more mije!

čime hrvatska himna doživljava onda svoju regionalnu cjelovitost i etničku punoću.

Zlatko Tomičić

STJEPAN RADIĆ

(Povodom stote obljetnice rođenja: 1871 — 11. lipnja — 1971)

Čitao sam i prije neka Radićeva djela, koja su veoma različitog karaktera, ali kako je on bio književnik, koji se od početka svojeg rada bavio politikom i to djelatnom politikom — možda bi najvažnije bilo u ocrtavanju njegova lika za podlogu uzeti upravo njegove isključivo političke rasprave i članke.

Jedanaestog lipnja ove godine navršuje se ravno stotinu ljeta od kako je taj veliki sin našega naroda — sigurno jedan od najvećih što ga je dosada hrvatska mati rodila i odnjihala na svojim prsima — ugledao svjetlo dana. Bilo je to 11. lipnja u selu Trebarjevo Desno u našoj lijepoj hrvatskoj Posavini, nedaleko povijesnog grada Siska — 11. lipnja godine 1871. Upravo sam jučer od Odbora za proslavu 100. obljetnice rođenja Stjepana Radića dobio poziv na proslavu koja će se održati u nedjelju 6. lipnja u samom Trebarjevu.

Da bih čitatelje mogao što bolje obavijestiti o Stipici — kako ga je cijeli hrvatski narod od milja zvao — o Stipici Radiću, baš kao o divu hrvatske političke scene cijela dva, pa i preko dva desetljeća, uzeo sam pred sebe knjigu Stjepana Radića *Politički spisi,* koja je izašla prije nekoliko mjeseci u nakladi nakladne tvrtke »Znanje« u Zagrebu. Knjigu je za tisak priredio Zvonimir Kulundžić. Ta je knjiga pravi Radićev politički životopis. U toj knjizi koja sadrži preko 500 strana prvi njegov politički spis jest Govor na komersu u proslavu sjedinjenja hrvatske opozicije u Zagrebu 12. III. 1893. a zadnji — Zadnji javni govor Zagrepčanima dana 16. srpnja 1928.

Cijeli život Stipice Radića bila je borba. Bila je to borba koju je zamislio još u svojoj 15. godini i to da bi »učio i branio narod«. On ga je zbilja i učio i branio, branio kao malo koji hrvatski političar prije njega. On je u toj borbi uživao, kao što se to moglo vidjeti tisuću puta. Narod je on učio pišući i govoreći, a branio ga u živoj, danomičnoj političkoj borbi.

Stipica Radić započeo je svoju političku borbu s divnom vjerom i s velikom nadom u moć naroda, poglavito hrvatskog seljačkog puka koji je on držao glavnim dijelom hrvatskog naroda. On je 12. ožujka 1893. povjerovao da će se naskoro riješiti svi hrvatski problemi, povjerovao je — videći da se hrvatska politička opozicija složila — povjerovao je, videći da se *»složiše svi Hrvati koji pošteno misle i slobodno osjećaju«*. Videći to, vidio je sve dalje i dalje — vidio je veličinu buduće Hrvatske: *»Hrvati se ne će nikakve sile preplašiti, ne će pred nijednom pogibelji zadrhtati, već će ustrajati, i u jesen ubrati plod svoje sloge: samostalnost i ujedinjenje domovine svoje«*... I dalje: *»Poslije ove hrvatske sloge, ne će Hrvat trebati laskati Beču, popuštati Pešti i klanjati se Beogradu.«* On je vjerovao, vjerovao i vidio: »Poslije ove hrvatske sloge, hrvatsko srce veselije bije, hrvatska se pjesma slobodnije vije, hrvatska nada življe klije, nada u ujedinjenje i slobodu Hrvatske!«... Ali je i na nešto važno istodobno upozorio: »Doći će još teža vremena nego su sada. Trebat će nam osobite odvažnosti. Jer, gospodo hrvatska, i u privatnom se životu vidi da mlitavac i popustljivac uvijek ostane kratkih rukava...«

Zašto nije tako i bilo? Zašto nije bilo tako kako je to zamislio i vidio veliki Stipica, taj Veli Jože naše Hrvatske sa svršetka 19. i s početka 20. stoljeća?... Zašto se nije tako i nastavilo od 1893. do 1918? To su bile divne i velike riječi izrečene 12. ožujka 1893; one još uvijek čekaju svoju životnu potpunost...

U čemu je bio problem? Zašto se to i nije brzo dogodilo? Odgovor daje sam Radić i to u idućem govoru održanom na komersu u proslavu sjedinjenja Hrvatske opozicije u Varaždinu dne 12. travnja 1893: *»Kad bi od nas, gospodo, svaki što nas je ovdje, samo deseti dio onoga uradio što ovdje s tolikim zanosom govori ili odobrava, Hrvatska bi bila spašena«*. A nije, kao što znamo, bila spašena! Zato je dao i drugu važnu poruku:

»Da, gospodo hrvatska! Raditi treba bez prekida, odlučno i ustrajno.«

U to doba se je tek počela borba Hrvata za većinu u vlastitom Hrvatskom saboru, koje do tada nije bilo. Radić najavljuje tek tada — kad osvoje tu većinu — pravu borbu, da će tek tada doći do strašnog boja među hrvatskom i ugarskom državnom idejom. I opominje: »Dotada ne smije biti Hrvata koji ne bi bio s nama, ne smije biti nikoga u ovoj hrvatskoj zemlji koji bi htio ili bi se usudio nabaciti porugom na slavno hrvatsko ime, na tisućljetno hrvatsko državno pravo«.

To je bilo tri godine prije smrti dr. Ante Starčevića. Prema Starčeviću je Stipica Radić imao različiti stav. Negdje je bio proti njemu, a negdje ga je hvalio preko neba. Međutim od početka svojeg političkog života Radić preuzima Starčevićevu ideju hrvatskog državnog prava. Stoga i veli u Varaždinu 1893: »Visoko dignite zastavu hrvatskog državnog prava, daleko raširite plamen hrvatske narodne svijesti, duboko usadite u srca vjeru u ujedinjenu i samostalnu Hrvatsku!«

Dakako, za Radića ideja hrvatskog državnog prava nije isto što i za Starčevića. Među njima su bile velike razlike i u idejnoj i u praktičnoj borbi za ostvarenje te ideje. U čemu je pak bilo njihovo glavno razmimoilaženje najbolje se vidi iz Radićeve knjige iz godine 1902. »Najjača stranka u Hrvatskoj«, to jest iz IV. poglavlja pod naslovom »Neka seljaka uči vrag ili Bog, ja ga učiti ne ću«, gdje Radić opisuje sebe godine 1892. — kad je on imao 21 godinu — u posjetu i razgovoru s dr. Antom Starčevićem, koji je tada imao već 69 godina. Tu se vidi u čemu je najvažnija razlika među ovom dvojicom velikih vođa hrvatskog naroda: Starčević je vodio uglavnom samo hrvatsku inteligenciju a Radić — hrvatsko seljaštvo. Bilo je dakako i niz drugih razlika među njima, kao recimo Starčević je zauzimao neprijateljski stav prema Srbiji, a Radić je bio za prijateljstvo i suradnju sa Srbima... Ideja pak borbe za hrvatsko državno pravo ipak je ono što ih najčešće povezuje i što ih čini borcima u kontinuitetu istog općeg programa, unatoč svim njihovim velikim razlikama.

Starčević je neobično mrzio Austriju, prema Madžarima nije bio tako strog, za njih je uvijek imao puno razumijevanja, a Radić je sav svoj mladenački bijes usmjerio proti Madžarima. On je zajedno s pjesnikom Vladimirom Vidrićem bio jedan od glav-

nih hrvatskih omladinaca koji su spalili madžarsku zastavu u Zagrebu godine 1895. Karakterističan je i stav Radićev prema Madžarima i Srbima prigodom protusrpskih demonstracija u Zagrebu godine 1902. Kao što je Radić osuđen 1895. radi spaljivanja madžarske zastave u Zagrebu na 6 mjeseci zatvora, tako je bio i godine 1902. osuđen kod protusrpskih demonstracija, koje je htio skrenuti u gnjev prama Madžarima, koji su svojim natpisima na hrvatskim državnim željeznicama kršili zakon: Hrvatsko-ugarsku nagodbu.

Stipica Radić bio je rođeni borac. On je u borbi uživao, a vodio ju je na poseban način, unoseći u nju svoju jaku inteligenciju i posebnu logiku, kojom je uvijek pobjeđivao. I kad je bilo mirno, on bi izazivao, ali uvijek s višim razlogom, s razlogom na koji ga je upućivao položaj hrvatskog naroda i hrvatske države, koji nije bio zadovoljavajući, a Radić je uložio cijeli svoj život u to, da ga popravi. Radić je izazivao — izazivao je i samu sudbinu! Odveć je bio neustrašiv. Iako su srpske prijetnje da će ga ubiti počele dolaziti davno — davno prije 1928. — on se nije na to obazirao. On je tjerao svoje i — pobijedio, nakon punih deset godina borbe sa Srbima, pobijedio iako je pao! Nikad se tako hrvatski seljak, nakon Matije Gupca, nije tako visoko digao kao u doba Radićevo! A isto je i tako duboko pao, dublje nego igda, jednako duboko kao nakon pada Gupčevog, nakon što je nestalo s lica hrvatske zemlje velikog Stipice... Hrvatski seljak od 1928. pa nadalje prepatio je što je malo koji seljački puk u Europi i još uvijek se njegov položaj ne popravlja; ne samo da je sva zla vidio na svojoj ljubljenoj zemljici, on ju zadnjih godina morao početi i ostavljati i odlaziti u Njemačku i druge zemlje, a seljaku nije ništa teže nego ostaviti zemlju...

Seljak je platio svoj »ceh«, ali zato Radićeve ideje i dalje žive u njemu, one nisu nigda prestale živjeti u srcu hrvatskog ratara, hrvatskog težaka; one u ovim danima zadobijaju svoj posebni smisao, doživjet će svoj novi cvat! To je Stipičina pobjeda: da ga vrijeme nije pokrilo, da je živ njegov duh i da je taj duh još u stanju proklijati novim mladicama. Ne treba zaboraviti na Radićevu definiciju demokracije u Europi: »Demokracije ima tri vrste: prva je bila građanska, to je francuska, druga je bila radnička, to je njemačka i engleska, treća je naša seljačka demokracija« — to bijaše hrvatska demokracija u Europi, demo-

kracija koju su stvorili Hrvati! Dakako, to bijaše demokracija seljaka, ali i radnika i poštene »gospode« (t. j. inteligencije), za koju dolazi malo po malo vrijeme da se u *potpunosti* ostvari.

Naša je kultura bila uglavnom pučka, i to ona najbolja, a naš puk je bio stoljećima samo seljački, pa se na toj bazi onda i stvorila naša pučka, naša seljačka hrvatska demokracija, koja je imala svoje zasebno obilježje, kao što je i hrvatski puk imao u Europi svoje zasebno obilježje. Da se nije dogodilo ono što se je dogodilo, da je Radić uspio *u svemu što je htio*, Hrvatska nakon sprovedbe Radićevih zamisli iz godine 1921. bila bi jedna od gospodarski i kulturno prvih država u Europi... U ništa lošijem, a možda i boljem položaju nego li danas Švicarska, Danska... Oni koji su to spriječili htjeli su spriječiti da ona upravo to bude! I uspjeli su barem zasada...

U članku »Što hoćemo« objavljenom u listu »Hrvatska misao« u Pragu 1897., Stipica Radić govori o najvažnijim hrvatskim problemima, koji ne gube svoju važnost za cijelih ovih 7—8 desetljeća, otkako su u tom članku izjavljeni. On veli, da ono za što se u Hrvatskoj kamenuje da je drugdje u Europi obična stvar, radi koje se nitko ne uzbuđuje i ne vrijeđa! On napada ono što je još uvijek bolest naše »gospode«, ono što nas i danas slabi i upropašćuje kao narod, jer nekolicina ljudi želi sebe stvoriti elitom na taj način što će nam pokazati i dokazati da znade neki jezik i da oni u tom jeziku čitaju ono što mi, recimo, ne čitamo, i ne samo to — nego će nas oni na svoj nedaroviti način pokušati i poučiti o tomu i to tako da će nam nametnuti tuđe misli, često upravo one koje nas se uopće ne tiču, koje nam ne mogu ničim koristiti, nego će nam obično najčešće škoditi... To što je Radić napisao godine 1897., to jest da »čavrljamo rado talijanski i njemački, umijemo, ako i rijetko, i francuski, pa i ruski, češki i poljski, ali pravi smisao života tih naroda za nas je tajna sa sedam pečata« — to sasvim vrijedi i danas, s tom razlikom možda da se znade još i engleski, a da se ne zna više češki i poljski pa i ruski baš odviše! Isti prigovor pak sasvim stoji! O tadašnjoj vladi u Hrvatskoj rekao je da je »policajnim duhom upravo okužila sve hrvatsko školstvo, a poimence strukovne škole učinila ruglom a sveučilište tvornicom činovnika«.

On misli da se od te vlade — hrvatske, ali madžaronske, vlade koja je podržavala madžarsku politiku u Hrvatskoj — nema što

očekivati, a pogotovo da ta vlada neće ništa učiniti »da se hrvatski seljak, radnik i obrtnik prene iz svoje besvjestice, podigne iz svoga neznanja« ... I nadodaje: »Zato i jesmo toj vladi i svemu što od nje dolazi, nepomirljivi protivnici«. Nažalost, dodaje on, ne čini za prosvjetu puka ni mladeži ništa ni hrvatska opozicija! On kod opozicije ne vidi prave ljubavi ni za puk ni za mladež! U hrvatskoj opoziciji umjesto ljubavi, skrbi, nauka, odvažnosti on vidi samo »žalostan primjer osobnih razmirica, stranačke nesnošljivosti, političkog dogmatizma«!

Spomenuh Radićevo sudjelovanje kod spaljivanja madžarske zastave prigodom dolaska bečkog cara u Zagreb 1895. U bilješci knjige »Politički spisi» koju je sam sabrao, načinio izbor članaka i priredio za tisak, popративši sve to nužnim aparatom za orijentaciju u knjizi, Zvonimir Kulundžić, kad komentira taj događaj, veli: »Borba između koncepcije Starčevićeva ekskluzivnog *hrvatstva* i Strossmayerova idealnog *jugoslavenstva,* te između usmjeravanja broda hrvatske politike prema vjetru Beča ili vjetru Budimpešte — osobito unutar *Stranke prava,* dovela je hrvatsku politiku potkraj prošlog stoljeća, u ćorsokak kuenovštine« ... A Khuen je u Hrvatskoj ostao, kao što znamo, oko dvadeset godina! Kulundžić jasno hoće reći da hrvatska politika nije bila realna, nije bila radikalna i da su sami Hrvati krivi što im je Khuen zasjeo za vrat!

To je i bio razlog da je Stipica Radić, u početku pravaš, čak i tajnik Hrvatske stranke prava, odlučio malo pomalo utemeljiti svoju vlastitu stranku, što je sa starijim bratom Antom i učinio 8. siječnja 1905. kad je prihvaćen i potpisan program stranke, a prva sjednica utemeljitelja održala se još početkom 1904. Tada su Ante i Stipica Radić izašli iz Udružene opozicije i počeli nešto novo; svoju su stranku nazvali tada: Hrvatska pučka seljačka stranka. Povod istupa iz opozicije opisao je Radić u pravaškom listu *Hrvatski narod* 19. ožujka 1904. To je bio članak »Skupština hrvatske poljodjelske banke«. (»Hrvatski narod« počeo je izlaziti 1892.)

Braća Radić odlučili su voditi hrvatsku realnu politiku, efektivnu politiku u HPSS-u, koja je uistinu iz male, neznatne stranke postala ne samo najjača i najbrojnija hrvatska politička stranka, nego pravi pokret. I to možda u povijesti Hrvata u novije doba po broju pristaša najbrojniji hrvatski politički pokret, uz koji je

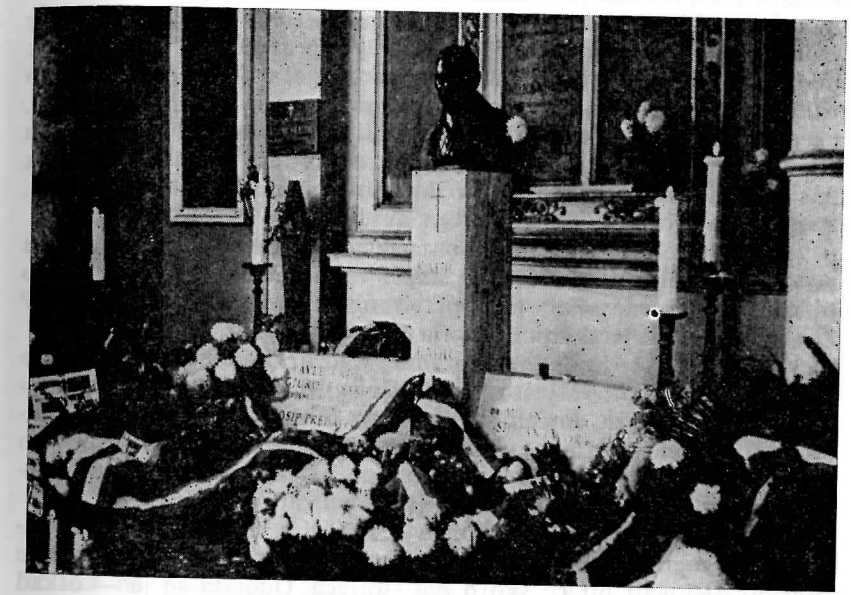

Grob Stjepana Radića na Mirogoju u Zagrebu

pristao i dobar dio Srba u Hrvatskoj, a zatim su mu stali prilaziti i pripadnici drugih jugoslavenskih naroda!

U članku *Što hoćemo?* Stipica veli još da je hrvatsko rodoljublje primitivno, jednako kao i madžarsko; zatim u nas se drži zazornim ako jedan časno i muževno, kao pojedinac brani svoje misli, sam za njih odgovara, nego je potrebno uvijek da budu desetorica, a za važnije stvari treba biti i stotinu njih! »Ne smije pojedinac da sam nešto važno izjavi ili učini« ... On se tom svjetonazoru suprotstavlja i traži: »Mi hoćemo da to prestane, hoćemo da svaki slobodno kaže svoju misao, slobodno brani svoje uvjerenje« ... Eto taj Radićev zahtjev upravo je i bio početak utemeljivanja hrvatske seljačke demokracije, dakako začete davno u dubini hrvatske pučke duše, još tamo u doba našeg rodovskog, predfeudalnog društva, koje po onomu što je najbolje, nije nigda zamrlo u našoj psihi, uvijek nas je to hranilo i uznosilo, uvijek nas održalo istim borcima: za dobrobit, slobodu i pravicu, svih, a ne samo svojeg!

Veli dalje, da »u naše doba naglašuju da se nijedna država ne smije pačati u unutrašnje stvari tuđe države« pa sam na to pitanje odgovara: »Zar je ropstvo unutrašnje državno pitanje? Zar je progon vjerski unutrašnja državna stvar?

Ono s čime je istupio prama Madžarima 1897., s time je istupao cijeli život: »Mjesto da i ovdje za Dravom moljakamo autonomiju u Madžara, hoćemo da Dravu prekoračimo u ime jedinstvene narodne kulture, u ime opće narodne ravnopravnosti.« To je trebalo biti geslo svih hrvatskih političara, a prama svim narodima koji su nas htjeli na koji bilo način ugroziti!

Stjepan Radić rodio se prije 100 godina a umro od rane zadobijene metkom Puniše Račića prije 43 godine. On je dakle prestao djelovati bit će skoro pol stoljeća. Odonda se je — otkad je on počeo djelovati i prestao sa svojom djelatnošću — mnogo štošta promijenilo, ali i mnogo štošta ostalo isto: mnogo štošta se nije promijenilo, a da su uvjeti bili normalni moralo se je izmijeniti. U mnogo čemu umjesto bolje — stojimo gore nego li smo stajali u Radićevo doba. Slično je i s onim što je Stipica ostavio za sobom kao pisano djelo. Danas su jasne i sasvim pregledne sve njegove zablude — u svemu u čemu je pogriješio — a nastojao to ispraviti čim je vidio svoju zabludu; iz onoga što je za sobom ostavio napisano lijepo se vidi u čemu je griješio

i u čemu je imao pravo. Mnoge njegove misli i stavove srušilo je vrijeme, ali neke se ne daju — neke njegove ideje žive su danas, življe nego ikada prije! To ćemo vidjeti kroz cijelu knjigu »Politički spisi«, to će nas pratiti od početka do svršetka. A to je ujedno Radićev politički život — od 1893. do 1928. — ravno trideset i pet godina. Bio je to bogat i zbijen život, zbijen bezbrojnim događajima i borbama, pun do krajnosti, život istinit i strastan, bez ijednog časa počinka, život kojega nas zablude opominju jednakom silom kao i istine koje i danas proživljujemo i potpisujemo kao svoju svakodnevicu i, ne daj Bože, sutrašnjicu!

U članku »Uvjeti narodno-gospodarske samostalnosti južnih Slavena« u listu »Hrvatska misao« godine 1902., koji sad izlazi u Zagrebu a ne više u Pragu, Radić veli: »*I tako našem narodu, ako temeljito uvažimo njegov položaj, ne prijeti ni narodna ni kulturna propast. Ali to ne znači da smo mi Južni Slaveni naprosto sigurni za svoju budućnost. Još su jedna vrata kojima neprijatelj može provaliti, i to s tim lakše što su širom otvorena, ili, bolje da kažemo što to i nisu vrata, nego puka velika praznina. Mislimo tu na tuđi upliv narodno-gospodarski uopće, na trgovački i financijski napose, mislimo na onu modernu silu koja narode podjarmljuje i polagano ubija daleko sigurnije nego pobjeda na bojnom polju ili najveća politička vlast*«. Ta pogibelj, na koju je Stjepan Radić upozorio 1902., bila je u ono doba puno manja nego danas, sedam desetljeća kasnije, kad je cijeli niz zemalja u Evropi i u svijetu postao žrtva upravo te moderne sile koja narode podjarmljuje i polagano ubija. To, što se dogodilo mnogim narodima, dogodilo se i Hrvatskoj u najnovije doba, uz pomoć t. zv. reeksportera i sličnih poduzeća, koja došavši izvana na području same Hrvatske rade na uništenju ne samo hrvatskog gospodarstva nego i hrvatskog naroda i zadnjih ostataka hrvatske države.

Radić je ustao u obranu prirodnih gospodarskih interesa Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara, te da oni ne bi bili samo službenici financijskim i trgovačkim podružnicama Berlina, Beča i Budimpešte. S tog stanovišta gleda i na gospodarske odnošaje Hrvata i Madžara, te ustanovljuje da se hotimično zapostavljaju hrvatski gospodarski interesi u Pešti, a to Madžari pravdaju time, da se za Hrvatsku može gospodarski učiniti samo ono što se ne

protivi zajedničkoj državi, a to znači: samo korist Madžara i štetu Hrvata! Radić potiče na bolji razvitak hrvatskog poljodjelstva i obrta i veli: »A kad to oboje, uz trgovinu, bude sasvim u našim rukama, ne bojmo se velike industrije, ni njemačke a kamoli madžarske.«

Da bi se sve to ostvarilo, on rješenje vidi u političkom kompleksu: kad se taj realizira, bit će i gospodarsko pitanje riješeno: »Mjesto nezdrave utopije o velikoj Hrvatskoj, Srbiji, Bugarskoj, od kojih bi svaka imala prekriti cijeli Balkan; umjesto tašte sanje o pukoj političkoj federaciji pravoslavnih balkanskih država; ukratko, mjesto turskih, mongolskih i sredovječnih *ideala*, valja staviti konkretan, moderni cilj: gospodarsku zajednicu svega našega naroda, svih južnih Slavena. Samo takva zajednica moći će makar i mimo Ugarske, stupiti u gospodarsku svezu s današnjom Cislajtanijom (zapadna polovica Austro-Ugarske, primj. Z. T.), približiti Prag Trstu i Rijeci, i zavazda zapriječiti da Balkan ne postane njemački *Hinterland*. Samo takva zajednica stupit će u jake gospodarske sveze s Rusijom i Francuskom i konačno se osloboditi financijalnoga njemačko-židovskog ropstva.« On za naše gospodarsko oslobođenje vidi rusku gospodarsku politiku i francuski kapital... Poziva Slovence, Hrvate, Srbe i Bugare da ne samo da prestanu sa svim međusobnim zadjevicama i sporovima nego da se odmah počne sa jednodušnom akcijom zajedničkog gospodarskog oslobođenja! Njegova je opomena strašna: *»Jer ako nam tuđinstvo rastvori narodno tijelo — a već ga je počelo rastvarati — ne će se više u nj nikada povratiti narodni duh.«*

Da je barem tako bilo! Da su ga svi ti narodi još 1902. poslušali! Očito je naš Stipica bio priličit utopist, ali, iako je bio utopist, njegove utopije još uvijek vape jaukom balkanskih naroda za ispunjenjem! On je pozivao na mir i sporazum među Srbima i Bugarima, Hrvatima i Srbima, a njegov poziv i danas još vrijedi jednakom snagom!

U brošuri *Kako ćemo iz našeg zla u dobro*, isto tako objavljenoj godine 1902., on opisuje četiri naša glavna narodna zla, a to su: veliko narodno siromaštvo, zatim loše stanje u upravi, sudu, školi i crkvi, zatim nesloga našeg puka katoličke i pravoslavne vjere u onim krajevima gdje taj puk živi pomiješano, a ta je nesloga najveća među školovanom gospodom toga puka jedne i

druge vjere; četvrto zlo je neprijateljska djelatnost Talijana prama Hrvatima u našem Primorju, zatim naših susjeda Madžara — »počevši od ministra pa do konduktera na željeznici«. On je drugo zlo nazvao: »slabi narodni osjećaj naše gospode«, uslijed česa je i dolazilo do onako teškog stanja i do onoliko pritužbi prostog puka proti gospodi u upravi, na sudu, u školi i u crkvi... On je znao dokle god se u te gospode duša ne izmijeni, dok ne budu imali razumijevanja za narod, dokle god se za njega ne zauzmu, da ga štite, a ne da ga gone i muče, dotle dobro biti ne će! Isto je tako gledao i na druga zla: dokle budu trajala dotle dobro biti ne može! A dok se katolici i pravoslavni među sobom budu mrzili, svađali, tukli, sve dok god budu nesložni, da će im i jednima i drugima biti zlo, da će patiti i jedni i drugi; osobito je uviđao da dokle god pravoslavni u Hrvatskoj budu oslonac tuđinske vlasti u Hrvatskoj koja Hrvate nastoji podjarmiti i uništiti (Turci, Austrija, Ugarska, Srbija) dotle ni njima samima ne će i ne može biti dobro! Od toga imaju koristi samo oni koji su tuđinski sluge i žbiri, a srpski živalj u Hrvatskoj patit će stoga još i više od hrvatskoga! Srpski živalj u Hrvatskoj morao bi već poći jednom za takvim svojim vođama, koji će ga voditi u potpuno bratstvo i prijateljstvo s Hrvatima, a ne s onima koji su ga zavodili proti braći Hrvatima u stradanja, koja su bila velika kao i stradanja Hrvata, a često i veća!

Tu je osobito karakterističan slučaj srpskog vođe u Hrvatskoj Svetozara Pribićevića; on je počeo svoju političku djelatnost u prijateljstvu s Radićem, kao mlad čovjek, da se zatim sukobe osobito i raziđu kod sjedinjenja Hrvatske sa Srbijom. Upravo je Pribićević i bio glavni krivac da je Hrvatska, zajedno sa Slovenijom, Bosnom i Hercegovinom i Vojvodinom i stupila u zajedničku državu pod onako ponizujućim okolnostima, uz prevaru i smicalice, a da zakonski prije toga nisu Hrvatima i Slovencima, i Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, unaprijed osigurana i zakonski zajamčenea sva njihova prava. Kad je Pribićević kasnije vidio što je učinio s Hrvatskom kao takvom, što znači i s Hrvatima i sa svojim Srbima u Hrvatskoj, okrenuo se proti beogradskoj dinastiji i udružio zajedno s Radićem u silnoj i pobjedonosnoj Seljačko-demokratskoj koaliciji kao u moćnoj opoziciji, koja bi bila izvojevala punu političku pobjedu u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, da nije došlo do atentata na Radića i drugove u

beogradskoj skupštini. Taj je atentat bio samo priprema za proglašenje diktature kralja Aleksandra i stvaranje nove države: Kraljevine Jugoslavije.

Svoje je gorke uspomene objavio Svetozar Pribićević u knjizi koja je izišla godine 1933. u Parizu pod naslovom »La Dictature du Roi Alexandre« (Diktatura kralja Aleksandra), a u prijevodu na srpski izišla je godine 1952. u nakladi Izdavačkog preduzeća Srbije »Prosveta«. Do atentata i do proglašenja diktature imao je i Svetozar Pribićević kao vođa t. zv. prečanskih Srba još neke iluzije u pogledu mogućnosti uređenja zajedničke države, u mogućnost njezinog reformiranja. Nakon toga te iluzije nestaju i on odlazi u emigraciju i piše svoje memoare. Ništa nije potrebno pročitati do te knjige — iz nje će se vidjeti sve, a osobito kakvu politiku ubuduće trebaju voditi prečanski Srbi ako zbilja žele paziti i očuvati svoje vitalne i prave interese s ovu stranu Drine.

U spomenutoj Radićevoj brošuri o našem zlu i dobru on veli: *»Danas se, kao i uvijek, svaki posao započinje riječju, i to u naše vrijeme riječju pisanom.«*

Stjepan Radić kao pobornik demokracije piše o demokratizmu u »Obzoru« 1902. Piše o *demokratizmu* kao o glavnoj tekovini Francuske revolucije. To je riječ, veli on, koja »preobrazuje sve uredbe društvene, političke i kulturne«. On nalazi da je demokratizam kod nas još nepoznat, kao u Aziji, da nas pritište sve feudalni duh, a pobijedivši taj duh, da se je i pojavio demokratizam nakon Francuske revolucije.

Radić sasvim jasno vidi demokratski duh i moć demokratizma kao glavno sredstvo u borbi malih naroda za samoodržanje: *»Treba da nam bude jasno da opstanak malih naroda, kao što je naš, ovisi o njegovoj demokratičnosti, da je pitanje o njihovoj životnoj snazi uvjetovano stupnjem intenziteta njihova demokratskog duha i da o tom stupnju ovise i njihovi izgledi u budućnosti. Kod malobrojnih naroda pomanjkanje velike mase mora da nadomješta sposobnost, svjesnost i vrijednost svakog pojedinog člana. Kod njih treba više drhtati nad svakim pojedincem nego to biva kod velikih naroda. Zato i pada kod malih naroda na pojedinca kudikamo veća odgovornost nego kod velikih naroda«.* On vidi intenzivnu demokratsku svijest kod naših velikih susjeda i da je njihova demokratska svijest isto toliko jaka koliko i njihova narodna svijest. To je pouka o tomu koliko bi u nas zapravo trebalo biti još demoratske svijesti, da bi nam bilo dobro! On misli da jedino u pravom i iskrenom demokratizmu možemo naći zdrav oslon u našoj narodnoj borbi. Veli: *»Vanjske slobode nema bez unutarnje slobode, kao što nema živog čovjeka bez duše«.* Kao što je napadao frankovce Radić je napadao i t. zv. narodnjake, t. j. pripadnike Narodne stranke, kod kojih, po Radiću, nije bilo ništa narodno! On nalazi da je sav taj politički duh u Hrvatskoj nekud starinski — da je to »duh protudemokratski, duh na jednoj strani apsolutistički, tiranski, a na drugoj ropski, sužanjski, kmetski. Veli, da se često slože i tiranstvo i sužanjstvo u istoj osobi, pa je ona prama gore sužanjska a prama dolje tiranska...

Naskoro će se navršiti 450 ljeta od smrti Nicoloa Machiavellija, jednog od najvećih političkih teoretika. Machiavelli je kod ljudi, a napose kod političara, definirao dva važna svojstva a to su: *Virtù* ili: Valjalština, Djelotvornost i *Bontà* (Dobrota). To su odredbe koje je ovaj veliki politički pisac stvorio pišući o politici u teoriji; stvarajući moralne zasade svoje teorije — svoj nauk o ćudoređu. Valjalština su u njega Snaga i Talenat. Talenat je oštrovidnost u spoznaji stvarnosti. Djelotvornost, jakost volje i ustrajnost energije. Sve to skupa čini Djelotvornog čovjeka.

Neodlučnost, poluodluke, zatezanja, polovične mjere, to su svojstva koja se najviše protive pojmu Machiavellijeve *Virtù*. On veli: »Tko ne će da udari putom dobra, ne preostaje mu nego da udari putom zla«. A među jednim i drugim nema izmirbe — ili jedno ili drugo.

Dobrota pak (Bontà) udružena s valjalštinom jest prava Dobrota.

Takav je bio i Stipica Radić. Zato jer je bio takav on je onako živio i djelovao, kako to znamo iz njegova životopisa. Bio je protivnik nasilja, nikada se nije htio njime služiti. Ne jednom je naglašavao da su njegovi nazori čovječanski i kršćanski, da on postupa u skladu s Božjim odredbama. Ne jednom je naglasio da je njegov uzor Hrvatske države — država utemeljena na kršćanskom moralu ljubavi i pravednosti.

Borio se za pravicu na pravičan i pošten način. I ne samo da je tako živio, on je tako stojao ne jednom pred batinom nasilnika i pred cijevima ubojica. Takav je i pao: nasmiješen i pun vjere. On je uvijek vjerovao u ono što je činio. On je vjerovao

u hrvatski narod i u hrvatsku državu. Ta vjera dala mu je onako veliku duhovnu moć i odlučnost. To je unio i kao odredbu u svoj Ustav Hrvatske neutralne seljačke republike 1. travnja 1921. u odjeljku »Republika je organizacija kulture« riječima: »Vjera je temelj odgoja«.

Zagreb, 15.—16. svibnja 1971.

Ivan Goran Kovačić

OČI STJEPANA RADIĆA

One ne bijahu za obične vidike, —
Čvrsto su gledale daleko, daleko na kraj stoljeća:
Mutnu im zavjesu davahu bliske stvari i slike,
Jer su prejasno vidjele raskoš Velikog proljeća.

One su nosile u sebi tihog smiješka bore,
Što se u zipci ljuljo, na ubitu živio tijelu:
Tada su gledale rasti i vreti golemo more,
A u njem svoju Misao ko ribu srebrnobijelu.

O blage zaklane oči, iskopane krvavom rukom,
(Za ljudsku smrt prejake, nedohvatno daleke) —
Sada stojite svagdje: nad selom, nad poljem, nad pukom;
Ko sunca ljulja vas more i nose ko bisere rijeke.

Pognute glave, div malenom Hrvatskom kroči
Noseć na grubom dlanu blage zaklane oči.

»Naš je hrvatski seljak... u ratu postao potpun čovjek, a to znači da neće više nikomu služiti, nikomu robovati, ni tuđinu ni bratu, ni tuđoj ni svojoj državi, nego hoće da se u ovo veliko doba država uredi na slobodnom republikanskom i na pravednom, čovječanskom (socijalnom) temelju.«

»Dajte već jednom shvatite da je narodnost nešto mnogo dublje i šire nego što je sam narodni govor. Dajte pojmite da narodnost vrijedi, osobito poslije ovoga rata, u kojem sudjelovahu milijuni seljaštva i radništva i građanstva i na fronti ratnoj i doma na fronti radnoj, da od sada narodnost samo toliko vrijedi koliko brani i razvija čovječnost, to jest samo toliko koliko s pomoću narodnosti ljudi više privređuju i ljepše se slažu. Dajte već jednom pojmite da je zauvijek nestalo stare gospodske vlasti militarizma, kapitalizma, birokratizma i klerikalizma.«

(Ulomci iz govora Stjepana Radića na noćnoj povijesnoj sudbonosnoj sjednici Narodnog vijeća dne 24. studenoga 1918)

*

»Svi su stanovnici u Hrvatskoj jedna cjelina, jedna država, bez razlike vjere i jezika. Zato oni Nijemci, Madžari i Židovi koji su se u Hrvatskoj rodili treba da Hrvatsku priznaju kao svoju domovinu i da joj barem ne škode, ako im njihovo srce ne da da je ljube. Oni nisu više u Hrvatskoj tuđinci, jer su postali hrvatski državljani. Ali im zato ne smijemo reći da su Hrvati ili da moraju biti Hrvati, kako zahtijevaju Mađari od svakoga koji se rodio u Ugarskoj da bude Mađar.

Ni od Srba koji su u Hrvatskoj ne smijemo tražiti da se zovu Hrvati, ali imamo pravo i dužnost tražiti od njih da Hrvatsku, koja je naša zajednička domovina, ljube kao i mi.« (Stjepan Radić)

Bernardin Filinić

EUGEN KVATERNIK

(Uz stotu obljetnicu smrti)

Darovati život nije mala stvar, u tome se sastoji umijeće ljubavi; ali žrtvovati život u jednom času manja je žrtva nego darivati ga cijeli život.

U godini spomena časne žrtve roda Zrinskih i Frankopana ne smijemo zaboraviti jednog mučenika koji nakon dvije stotine godina, slično njima, daje život za domovinu i to ne samo život u času smrti, nego cijeli tok svog života. Kvaternikov ustanak u Rakovici završio je neuspješno, kao i mnogi drugi u hrvatskoj povijesti, ali je njegov život još jedan krvav pečat u obranu onog ideala hrvatske domovine koji, upravo zato, nije nikad umro u hrvatskoj duši.

Rodio se u Zagrebu 1825. Njegov otac Romuald bio je profesor povijesti na Pravoslovnoj akademiji, a majka Amalija učiteljica. Gimnaziju i filozofiju pohađao je u Zagrebu i Rijeci, a zatim je upisao teologiju u biskupskom sjemeništu u Senju. Za svećenika je učio samo dvije godine. Svojom voljom promijenio je zvanje, ali je stekao duboko vjersko uvjerenje i teološko znanje, a načela kršćanskog morala tako je dosljedno provodio u život da ni u progonstvu ni u oskudici nije od njih odstupio. Studij prava i pedagogije završava u Pešti učiteljskim i advokatskim ispitom uoči burne godine 1848.

U ilirskom pokretu ne igra nikakvu vidnu ulogu. Političku karijeru započinje kao bilježnik banskog stola. Iste godine (1848) grad Varaždin bira ga za poslanika u hrvatskom poslanstvu Kralju, da brani hrvatska prava. U burnim danima pred rat s Mađarima

Eugen skuplja čete za Jelačićevu vojsku u Požegi, gdje se jednom zgodom u blizini sukobio s Mađarima i protjerao ih iz Vuči Brda. Jelačićeve zasluge i hrvatsku odanost Austrija je naplatila apsolutizmom u kojem su gažena sva politička prava Hrvatske, a rodoljubi progonjeni. Kvaternik tada otvara svoju privatnu kancelariju u Brodu na Kupi i oženi se Ružicom Homotarić koja će ga vjerno pratiti u dobru i zlu cijelog života.

Kao smjeli i iskreni osporavatelj nepravednog stanja, brzo je izgubio pravo na advokaturu. Onemogućen u domovini, krene 1857. u carsku Rusiju da odatle radi za Hrvatsku. Da upozna javnost o hrvatskom pitanju, napisao je djelo na francuskom jeziku »Misli hrvatskog emigranta«. Premda je stekao prijatelje među inteligencijom, povjerenje službene Rusije nije mogao steći, kako su mu rekli, jer je katolik. Zato je krenuo u Italiju uoči rata s Austrijom 1859. U Italiji, odnosno u tadanjem Sardinjskom kraljevstvu, obilazi neumorno, upoznaje i ministra Cavoura s hrvatskim pitanjem. Odatle odlazi u Pariz. (Francuska i Sardinija su saveznice, kod Solferina su zajedno pobijedile Austriju.) Kvaternik želi doći do samog cara Napoleona III da ga pridobije za hrvatsku stvar. Uspijeva doći do princa Jeronima Napoleona. Surađuje u mnogim listovima i izdaje studiju »La Croatie et la Confédération italienne« (Hrvatska i talijanska konfederacija) kojom upoznaje Evropu s hrvatskim pitanjem i prikazuje kako će slobodna Hrvatska biti od koristi državama Evrope. Potom se vraća u Italiju, traži pomoć za Hrvatsku, obilazi političare, revolucionare, obija pragove ambasada raznih država, brani hrvatstvo Istre i Dalmacije protiv talijanskih pretenzija. Posjetio je i Svetu Stolicu koja ga savjetuje na pomirenje s Austrijom. Sve je to činio bez ičije pomoći, nerijetko se našao u skrajnjoj oskudici života, daleko od svojih, od ljubljene žene i domovine.

Godina 1860. najavljuje bolje dane za Hrvatsku. Franjo Josip ukida apsolutizam, otpušta Bacha, izdaje Listopadsku diplomu kojom najavljuje narodima Austrije demokratskiju vlast i mogućnost federacije. Saziva Carevinsko vijeće u koje poziva predstavnike svih naroda i pokrajina. U njemu se od Hrvata ističe biskup Josip Juraj Strossmayer. To popuštanje Austrije bilo je plod poraza u vanjskoj politici. Nastaje provizorno stanje, doba promjena. Kvaternik se vraća u domovinu u predvečerje glasovitog hrvatskog sabora od 1861.

Na saboru se skupila gotovo sva hrvatska inteligencija i značajni ljudi onoga vremenea kojih nije bilo malo. Tu je Strossmayer i Rački, tu je Starčević i Kvaternik, oci nove stranke prava. Tu treba pasti odluka Hrvatske na raskršću s Austrijom ili s Ugarskom. Većina je za savez s Ugarskom uz uvjete poštivanja državnih prava Hrvatske i ujedinjenje Dalmacije. Kvaternik u svom govoru zacrtava jasno pravac utemeljen na povijesnom pravu Hrvatske, a to je samostalna i cjelokupna hrvatska država koja će priznati samo Habsburšku krunu, tj. personalna unija. To je temelj stranke prava na čelu koje uz Starčevića stoji Kvaternik. Svoje misli Kvaternik objavljuje u dva sveska spisa »Politička razmatranja na raskršću hrvatskog naroda« kojima je učvrstio svoju političku popularnost u domovini. Njegove riječi izrečene na saboru ocrtavaju lik njegova karaktera: »Ja ne mrzim ni Ugarsku ni Austriju i sve što činim, činim iz neizmjerne ljubavi prema Hrvatskoj.«

Međutim, carski patent izdan u veljači iste godine uvelike je izmijenio nacrt listopadske diplome u prilog centralizma. Prilike su se opet promijenile na štetu Hrvatske. Kvaternik radi za dobro domovine žrtvujući sebe do kraja. Drugi dio »Političkih razmatranja« donio mu je novu istragu, zatvor i izagnanstvo. Sve je to mogao izbjeći da je mislio više na sebe a manje na domovinu. 1863. odlazi ponovno u Pariz gdje piše memorandum princu J. Napoleonu o Podunavskoj konfederaciji kao prirodnom rješenju austrijskog i turskog pitanja. Povezuje se s poljskim, češkim, rumunjskim i mađarskim emigrantima, s njima radi na zajedničkom programu po kojem se hrvatski pokret treba spojiti s talijanskim. U Italiji uspijeva za to pridobiti i ministre (Cairoli) i revolucionare (Garibaldi) i to uz priznanje da su Istra i Dalmacija hrvatske zemlje. Zajednički rade na formiranju hrvatske legije koja bi se u sklopu Garibaldijevih četa iskrcala u Dalmaciji i odatle bi započeo opći ustanak. Garibaldi će u Dalmaciji vojevati pod hrvatskom zastavom. Dobio je na raspolaganje i tiskaru. Međutim, novi događaji u političkoj situaciji Evrope izmijenili su iz temlja taj plan. 1864. ugušen je poljski ustanak i Poljaci, koji su najviše podržavali Kvaternika, povlače se. Talijani se ipak ne odriču Istre, a Mađari počinju pregovarati s Bečom. Prusko-austrijski rat u kojem je sudjelovala i Italija na strani Pruske završio je 1866. porazom za Austriju, koja je izgubila bitku od

Pruske kod Sadove, ali je pobijedila Italiju u pomorskoj bici kod Visa. Rat je izmijenio odnos snaga u Evropi. Italija je dobila Veneciju i privremeno se zadovoljila. Austrija je izbačena iz njemačkog saveza država; da konsolidira unutrašnje stanje, popušta mađarskim traženjima. Slijedeće godine sklopljena je Austro-ugarska nagodba. Kvaternik je izgubio podršku sa svih strana. Već se potkraj 1865. bio vratio u Hrvatsku odakle je za par dana protjeran. 1867. iskorištava amnestiju koju je proglasio Franjo Josip prigodom svog krunjenja ugarskom krunom u Budimpešti i vraća se u Hrvatsku gdje će raditi do svoje junačke smrti.

Nametnuti izborni red za bana Levina Raucha doveo je u sabor unionističku većinu koja 1868. sklapa s Mađarima Hrvatsko-ugarsku nagodbu. Okrnjena su hrvatska prava, ali ipak jedino Hrvatska od svih slavenskih zemalja ima u Monarhiji posebni položaj sa samostalnim poslovima školstva, vjere i pravosuđa te 45% financija koje ostaju u zemlji. U novim prilikama Kvaternik radi za Hrvatsku koliko može. Surađuje veoma otvoreno u listovima stranke prava »Hrvat« i »Hrvatska«, izdaje brošuru »Istočno pitanje« u dva dijela gdje govori o hrvatsko-srpskim odnosima i ističe pravo Hrvatske na Bosnu i Hercegovinu. U vrijeme I vatikanskog koncila javlja se u obranu papine neprevarljivosti, kao katolik piše raspravu i o vjerskim pitanjima »Svjetovnjaci naprama suvremenoj znanosti i kršćanstvu«.

Rakovica

Još danas nije riješeno pitanje da li su iza rakovičke bune stajali neki politički krugovi Beča ili Pešte. I jedno i drugo nagađanje nije bez razloga, o čemu je već Starčević oštroumno progovorio u saborskom govoru 1884. Da li je Kvaternik prevaren ili ne, nije sigurno. Sigurno je da je on tu položio život iz ljubavi prema Hrvatskoj nadajući se da će joj ustankom donijeti toliko željkovanu slobodu. Izabrao je Rakovicu blizu granice Bosne koja je isto tako čeznula za boljim danima. Odluka je sazrela izgleda baš 30. travnja na dvijestotu obljetnicu pogibije Zrinskih i Frankopana. Otad Kvaternik skuplja priloge za ustanak. Posljednja nada u međunarodnu pomoć za Hrvatsku pala je u vodu

Spomenik Eugenu Kvaterniku u Rakovici (M. Matijević)

u Kvaternikovoj duši kad je upravo te godine 1871. Francuska izgubila rat s Pruskom.

Ustanak nije bio bez svake priprave. Duhovi su bili pripravni, ali je organizacija bila nedovoljna. Kvaternikovi suradnici, neki oficiri Vojne krajine, obilazili su Krajinu i Dalmaciju pozivajući ljude na oružje. Krajem rujna krene Kvaternik iz Zagreba u Krajinu i u Broćancu imenuje vladu s najpotrebnijim resorima. Za ministra vojske postavi Rakijaša, koji je već u Italiji sudjelovao na formiranju hrvatske legije, za ministra financija pravnika Bacha iz Zagreba.

Akcija je započela osmog listopada. Mala vojska (niti dvije tisuće ljudi) krenula je iz Broćanca, osvojila Rakovicu, a zatim i Plaški. Pred Plaškim pobijedi čete carske vojske. Odatle je Kvaternik namjeravao krenuti na Ogulin i Karlovac da usput rasplamsa ustanak i umnoži vojsku, a zatim u Zagreb da objavi ustanak u cijeloj Hrvatskoj. U Plaškom se već očitovala izdaja. Glavni zapovjednik Vojne krajine barun Molinary, ne pouzdavajući se u domaće čete, pozove pomoć iz Mađarske. Već desetog listopada stižu vlakovi mađarske vojske. Kvaternik odluči natrag u Rakovicu da bude bliže Bosni. Neki Kosanović izdao je neprijatelju pravac kretanja. Paljba iz postavljene zasjede pogodi Kvaternika i njegove najbliže suradnike. Eugen Kvaternik pade i krvlju, posljednjim darom života, poškropi hrvatsku grudu.

Njega, Bacha i Rakijaša pokopaše u istoj jami kraj puta. Tako je završio ustanak u svome početku.

Bilo je to 11. listopada 1871. godine.

A. G. Matoš

EPITAF BEZ TROFEJA

Tu leži Div,
Naš stid i sram,
Što bješe kriv,
Jer bješe Sâm.

Taj sokô siv,
Svog doma plam,
I sad je živ
I Vođa nam.

U jarku trune, poput crkle strvi —
On, što nekim bješe Eugen Prvi,
Kraljevina i Sloboda naša,

A kraj njega cvili ljuta rana,
Buntovnička, zla, neoplakana,
Na surci Bacha, đaka Grabancijaša.

Epitaf bez trofeja = nadgrobni natpis bez pobjedničkog znaka

Blaž Jurišić

ANTE STARČEVIĆ

(U povodu 75. obljetnice smrti)

Najmlađi hrvatski naraštaj jedva je čuo za ime Starčević, ime koje je bilo u hrvatskoj javnosti najčuvenije i najspominjanije kroz drugu polovinu XIX stoljeća i kroz dva prva desetljeća XX stoljeća. U novijim školskim udžbenicima povijesti bilo je to ime jedva koji put spomenuto ili sasvim prešućivano.

Nije ovdje mjesto niti je ovaj čas važno istraživati uzroke takvom postupku. Važnije je maknuti zastor koji je sprečavao pristup svjetlosti.

Među slavljenike u ovoj godini spada i Ante Starčević ne samo po misaonim vezama nego i po nadnevcima njegova rođenja i njegove smrti. Rodio se 23. svibnja 1823, dijele nas dakle samo oko 2 godine od 150-godišnjice njegova rođenja, a umro je 28. veljače 1896, i ovo je upravo 75. godišnjica njegove smrti.

Starčević je sin siromašne obitelji iz malog ličkog sela Žitnika nedaleko od Gospića. Iz te su se obitelji svojim javnim radom u toku XIX stoljeća istakle četiri velike ličnosti: Šime, Ante, David, Mile. Prvi od njih, Šime Starčević, Antin stric, bio je župnik u Karlobagu, a proslavio se ne samo kao sastavljač propovijedi nego i kao pisac slovnice u kojoj je prije Vuka i Daničića ustanovio sustav od četiri naglaska u hrvatskom jeziku. Šimin sinovac dr Ante Starčević u mlađim je danima pisao stihove i prevodio liriku, bavio se kritikom; kao dramatičar zalazio je u hrvatsku povijest i htio je prikazati hrvatskog seljaka na pozornici davno prije Freudenreicha; kao satiričar bio je prvi i jedini u ono vrijeme, a kao govornik po misaonom sastavu i stilskom slogu ostao je nedostižan.

Antin sinovac David Starčević imao je neobičan govornički dar kojim je osvajao slušatelja upravo neodoljivo. Antin drugi sinovac Mile Starčević postavio je sebi zadatak da neustrašivo brani i čuva čistoću načela svoga strica Ante Starčevića.

Zanimljiv je slučaj da su od te četvorice Starčevića trojica bili neženje (Šime, Ante, Mile), a i četvrti (David) kasno se oženio. Beženstvo trojice Starčevića neće biti zagonetno ako se podsjetimo da je Šime bio svećenik, a Ante i Mile kanili su također biti svećenici, slušali su bogoslovne nauke, ali su ih burni događaji onoga vremena skrenuli u drugi pravac.

Tok života Ante Starčevića bio je jednostavan. Nikakve položaje niti je tražio niti je htio primati. Zadovoljio se time da bude pisar kod odvjetnika Šrama, poslije kod sinovca Davida, i napokon da kao novinar piše uvodne članke. Kao narodni zastupnik sudjelovao je u radu hrvatskog sabora od 1861. do Rakovičke bude (1871) i ponovno od 1878. do smrti (1896). U dva je navrata odsjedio kratko vrijeme i u zatvoru: prvi put 1863. (oko mjesec dana) zbog oštrih izraza u predstavkama županije Riječke, drugi put 1871. (oko 2½ mjeseca) prigodom ustanka u Rakovici.

Do pojave Ante Starčevića nije bilo u Hrvatskoj zrinsko-frankopanskih proslava. Prošlo je više od 100 godina od kada je Starčević u svom govoru na hrvatskom saboru dne 27. siječnja 1866. izrekao ove riječi: »Obitelji, koje učiniše Ferdinanda I. kraljem Hrvatske, propadoše, tako da njih nijedna danas ne potječe. Načelnici, Zrinski, Frankopani, podavljeni su, a sav njihov grijeh bijaše, da bijahu bogati i da ljubljahu svoju domovinu i njezinu slobodu.« (Djela A. St., I, str. 61).

Od tada počinje u Hrvatskoj slavljenje uspomene na Zrinskog i Frankopana kao izražaj protuaustrijskih i protuhabsburških osjećaja, a naročito se ukorijenilo nakon objave Kumičićeva romana »Urota Zrinsko-Frankopanska« (1892—1893) i Harambašićeve pjesme »Zrinsko-Frankopanska«, iz koje su odjekivali Hrvatskom stihovi:

Gdje slobode sad su dani,
što ih Hrvat cijenit zna?
Gdje li Zrinski Frankopani,
gdje su ona lava dva?

O, tko svoju zemlju ljubi
i tko ne će biti rob,
tomu krvnik glavu rubi,
taj u hladan pada grob.

Obadva ova književnika, Kumičić i Harambašić, bili su Starčevićevi pristaše; obadva iznose iste one Starčevićeve misli što smo ih malo prije naveli.

Onomu koji nije potanje upućen u načela Ante Starčevića, bit će čudnovato i nerazumljivo kako je baš Starčević došao na misao da treba slaviti obljetnicu Zrinsko-Frankopanske pogibije. Starčević, koji je već od malih nogu okusio bijedu ličke sirotinje, koji je čitav život proveo u oskudici, koji nije želio ni mrtav ležati na gospodskom groblju, nego na seljačkom, koji je, osjetivši da će izdahnuti, zatražio da mu donesu seljačke opanke — taj i takav Starčević pozivlje hrvatski narod da slavi najbogatiju gospodu, kneza Zrinskog i Frankopana! Kako to? I zašto slavi kneza Petra Zrinskoga i osuđuje kneza Nikolu Zrinskoga, koji se proslavio osobitim junaštvom u ratu s Turcima pod Sigetom? Zašto ne mjeri istom mjerom dva rođaka, dva hrabra junaka? Odgovor se nalazi u Starčevićevu protuaustrijskom, odnosno protuhabsburškom stanovištu. Nikola Zrinski pod Sigetom zaustavlja tursku vojsku i time spasava Austriju, a Petar Zrinski pregovara s Turskom da bi srušio Austriju. Petar je spoznao opake političke namjere austrijskog dvora, a ispravnost te spoznaje potpuno je potvrđena strahovitim zločinom dne 30. travnja 1671. u Bečkom Novom Mjestu.

Starčevićev osjećaj sklonosti prema Turskoj nije ograničen samo na njezinu političku snagu. On je visoko cijenio i muslimansku vjeru. U svojoj raspravi »Turska« (Hervatska, god. 1869, str. 56) kaže Starčević doslovno:

> »Iztok mari za slobodu duševnosti. Kako s tom stoji? Evo što kaže koran u II. poglavlju, struku 59. "u istinu oni koji věruju i slěde zakon věre židovske, i kerstjani, i Sabejci: svi koji věruju u boga i u sudnji dan, i čine dobra děla, svi ovi budu primiti nadarje od gospodina (boga), nebude ih strah snaći, nebudu se mučiti." Tko tu može govoriti, da se s koranom nemogu slagati druge *věre*, da je progonstvo na kerstjane poradi njihove *věre*, i to po koranu?«

Otkako je Starčević to napisao, proteklo je više od 100 godina. A koliko je s tim svojim nazorima Starčević suvremen upravo danas kada i sam papa Pavao VI pozivlje vjernike svih vjera na uzajamno razumijevanje i suradnju!

Posebice je Starčević visoko cijenio naše hrvatske muslimane u Bosni i Hercegovini. U stranačkom glasilu (Sloboda, god. 1886) piše o njima, među ostalim:

> »Muhamedovci Bosne, izuzev pojedine došlace, nisu turske pasmine; oni su pravi hrvatski plemići; oni su najstarije i najčistije plemstvo Europe; medju njima su rijetki, kojima mnoge europejske dinastije nisu premlade; proslavljeni na sablji, samo ako im se prilika pruži oni će se proslaviti u svakoj grani znanja i umijeća . . .«

Starčevićevo svrstavanje naših muslima među Hrvate potvrđeno je kao ispravno i suvremenim istraživanjima: »Kako iz navedenih statistika slijedi, današnji muslimani u Bosni i Hercegovini 95—97% potječu od Hrvata i u njihovim žilama nema više od 3—5% strane krvi. Prema tome, b. h. muslimani krvno spadaju među najčišće Hrvate.« (D. Mandić, Bosna i Hercegovina; god. 1967, sv. III, str. 281).

Muslimani su prigrlili Starčevića i bili mu zahvalni. O tome rječito govori i posveta na početku knjige »Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)«, koje je sabrao i uredio Mehmed-Dželaluddin Kurt i štampao u Mostaru god. 1902. Posveta glasi: »Neumrlom hrvatskom otadžbeniku Dru Anti Starčeviću prijatelju islamskog naroda u znak najdublje harnosti posvećuje sabirač.« Izdavač knjige nije računao da će se tom posvetom dodvoriti »neumrlom« Starčeviću, koji nije mogao ni vidjeti tu posvetu, jer je umro već prije šest godina. Posveta je dakle izraz iskrene osjećajnosti.

Potkraj prošlog stoljeća čitav je hrvatski narod prihvatio Starčevićeva načela, tako da je čak i »Obzor«, glavni i ustrajni njihov protivnik, nosio neko vrijeme podnaslov »glasilo stranke prava«.

Koji je uopće razlog da je Starčević svojoj političkoj organizaciji dao ime stranka prava? Kakvog prava? Bilo je ljudi koji to nisu razumjeli, koji su se tomu rugali. Iso Kršnjavi, mora se priznati, bio je vrlo sposoban i pametan čovjek, i kao odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu koncem prošlog stoljeća

stekao i velikih zasluga za prosvjetni napredak hrvatskog naroda. Valjda zanesen uspjesima svoga rada, Kršnjavi je izjavio: više vrijedi prst vlasti nego lakat prava. Sasvim protivno mišljenje iznosi Starčević. On kaže: »... znam da je malim narodima u naše doba ponajčvršća poluga obstanka: pravo.« Starčević to u »Pismima mađarolaca« obrazlaže ovako:

> »Pravo je duša društvena života. Sila može pravo gaziti, ali svaka ljudska sila ima jaču sestru si. U svoj povijesti ne ima ljepšeg prizora, nego gledati, kako i svoja prava gube oni, koji prava drugih gaze. Što je ime, pleme, baština pojedincu, to je povijest narodu. Zaprašene papirine mrze ili preziru samo oni, koji ih ne imaju, ili koje one grizu. To je bajka o lisici, koja izgubiv rep svjetuje drugarice si, da i one odtrgnu svoje repove.« (Izabrani spisi, str. 352)

Snaga isticanja prava jest u tome što tražeći svoja prava žigošeš njihova otimača i ubijaš mu ugled. Prikraćeni narodi jedva čekaju čas da se otrgnu ispod nasilnikove vlasti. Koncem I svjetskog rata saveznici nisu nakon postignute pobjede namjeravali srušiti Habsburšku monarhiju, nego samo preinačiti gdjekoje njene granice i uvesti u njoj sustav naprednije i slobodnije državne uprave. Ali narodi koje su Habsburgovci prikraćivali u pravima pokopali su njihovu monarhiju s velikim veseljem. Upravo onako kako je predviđao Starčević. Starčević nije doživio toga najljepšeg povijesnog prizora. Nije ga gledao očima, ali mu se divio u svojoj proročkoj viziji.

Općenito prihvaćeno geslo stranke prava »Bog i Hrvati!« potječe iz poklika kojim je Starčević u svome glasovitom saborskom govoru dne 26. lipnja 1861. završio ovu svoju izjavu:

> »Narod hrvatski sačuvao si je u svim nevoljama, koje nepravedno trpi od Austrije, još jedno neprocjenjivo dobro, a to je: vjera u Boga i u svoje desnice. Narod hrvatski vjeruje, bez da mu itko kaže, da je Providnost njemu, koji je tristagodišnje sužanjstvo Austrije preživio, njemu, koji se je u duhu kršćanskom za druge vazda žrtvovao, lijepu budućnost odredila; narod hrvatski vjeruje da tu budućnost, to poslanstvo, ne bude odkaživati Austrija, nego Bog i Hrvati!«

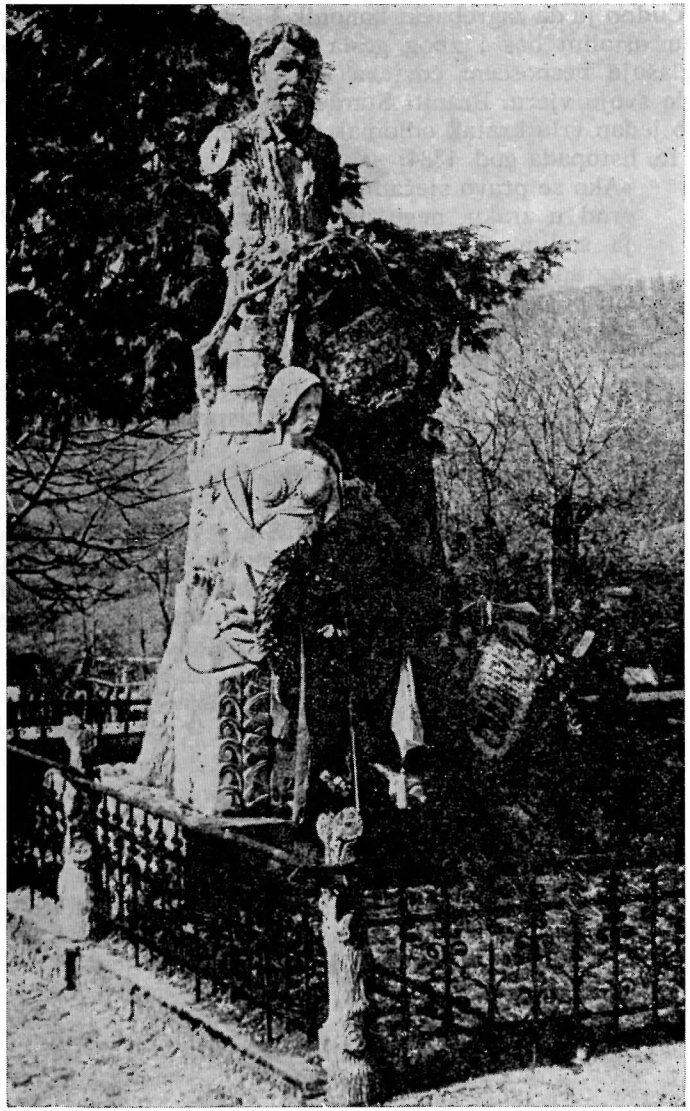

Spomenik nad grobom Ante Starčevića u Šestinama (Ivan Rendić)

Čudno je da zagrebački kanonik F. Iveković napada Starčevića među ostalim baš i zbog gesla — Bog i Hrvati! Čudno je da proglašuje bezbošcem čovjeka koji nebrojeno puta javno ispovijeda svoju vjeru. Braniti Starčevića bilo bi sasvim suvišno. Evo samo jedan vrlo kratak odlomak iz Starčevićeva saborskog govora dne 16. listopada god. 1884:

> »Ako se pravo sjećam, Plutarh je kazao: lakše ćeš sazidati grad u zraku, nego načiniti državu bez vjere i Boga. A ja sudim, da je još teže načiniti, ili uz dobre uvjete sagrađenu sačuvati od propasti državu bez vjere i u Boga, i u poštenje, i u krjepost, i u zaslugu za općenito dobro, i u ljubav iskrnjega,...«

Starčević je i u poznatoj svojoj dalekovidnosti sačuvao skromnost. Kakva će biti budućnost hrvatskog naroda, on ne želi proricati, to prepušta Božjoj odluci. U raspravi »Stranke u Hrvatskoj« (Hervat 1868) kaže:

> »Svaki je narod čedo Božje, i sam Bog zna što je on kojemu svojemu djetetu odredio.«

Zaključimo s Matošem, koji za Starčevića kaže pjesnički:

> »Taj energični i mudri Hrvat neka bude vođom i ugledom u formiranju naše volje, značaja. Ako ste skeptik, na njemu će se zapaliti vaša vjera, u to palo božanstvo, u Hrvatsku, Majku naših Sedam žalosti i Gospu naših Sedam radosti.«

(M. Ujević, Misli i pogledi A. G. Matoša, str. 565)

Zlatko Tomičić

KRALJ HRVATA

Na grobu Ante Starčevića povodom sedamdesete obljetnice smrti (1896—1966)

Bila je nedjelja i oganj je gorio,
Kada sam pred prag tvog počinka stigao.
Nisi se tek ovdje u hrast pretvorio,
Što se kamenit nad Hrvatskom digao.

Padalo je veče na Šestinsko groblje
I lijepo su žene u crkvi pjevale.
Lavu što ocjel grize, da oslobodi roblje,
Nad prijetećim šapama oči su sjale.

Ovdje već ležiš sedamdeset ljeta
U lišću i bršljanu i u živoj stijeni.
U oku tvojem vidljiva je sjeta
I na licu tvojem, nepodložnom mijeni.

Pod tobom Hrvatska sa stisnutim šakama,
Nikom pokorena, s krunom Svačićevom.
Oklopljenih grudi stoji nad rakama
I s grbom pod grlom, nadahnuta gnjevom.

Krvavo ti čelo od skrbi se grči:
Što s nesretnim tvojim narodom će biti?
Velika Ti glava usred neba strši
I velika misao, što se ne htje sviti.

Zvono je zvonilo i žene su pjevale
Hrvatskim jezikom — volju, objavu i sjaj.
S toplom su jeseni duše se slijevale
U ljubavi i duhu, i sav očev nam krâj.

Visoka Ti je glava i visok je um,
Ovdje nad Zagrebom, i na jugu, sa Savom,
Gdje se prostiru i Bosna i Lika i Hum,
I na kraju i more, što misli Tvojom glavom.

I stoji i Velebit, i Kosinj Frankopanov;
I stoji i Žitnik, i stari kameni Senj.
Stoji svijet kao što je stajao svijet banov.
U kojem još svijetli predaka nam stijenj.

U Tebe se plete, a iz Tebe u nas
Trojni Iranski pleter: Krešimirov znamen,
Ljubi naše misli i ulazi kao kvas
U lišće hrastovo i u lički kamen.

Usred noći crne oganj je gorio
Iz šahovskog polja, Hrvatskoj sa vrata.
Poput ognja ljutog s noći se borio
Naš Ante Starčević, kao Kralj Hrvata.

(1966)

*

»Ja ne razumijem što hoće da kažu oni koji vele da kraljevina Hrvatska, kraljevina koja pet stoljeća prkosi Istoku i Zapadu, ne može o sebi neovisna stajati...« (Dr Ante Starčević)

Stjepan Krčmar

BAN JOSIP JELAČIĆ

(O 170. obljetnici rođenja)

Procijeniti povijesnu ulogu i povijesno značenje bana Josipa Jelačića nije ni lako ni jednostavno. Ne samo zato što je on bio složena ličnost koja se lomila između vatrenog rodoljublja i vojničke poslušnosti, a što je i sam potvrdio kad je rekao: *»Moje ime pripada Povijesti, ona će o meni pričati. Ali o onom što sam na srcu nosio, o tome neće ona ništa moći kazati«*, nego i zato što je živio u složeno vrijeme kad su se rušili ostaci starog društva a na povijesnu pozornicu silom ulazili novi narodi i novi društveni slojevi. Baš zato, donoseći sud o njemu, ne smijemo previdjeti ni smetnuti s uma prilike u kojima je živio i djelovao kao i interese hrvatskog naroda koje je zastupao. Bila bi neoprostiva pogreška kad bi se sud o Josipu Jelačiću temeljio na zahtjevima i interesima nekog drugog naroda ili nekakvih drugih stajališta.

Obitelj Jelačića stara je hrvatska plemićka obitelj koja se u povijesti javlja već u XVI stoljeću. Prvi poznati Jelačići spominju se 1573. u službi knezova Frankopanskih Slunjskih. Kad su im stare posjede oko Une i Kupe oduzeli Turci, onda su posjedovali Bužim, po kojem nose ime, te Kurilovac i Malu Mlaku u Turopolju.

Josip Jelačić rođen je 16. X 1801. u Petrovaradinu gdje mu je otac Franjo, podmaršal, bio na službi. Odlično svršivši Theresianum u Beču, gdje su se mladi ljudi odgajali za vojno-administrativnu službu, unaprijeđen je u čin poručnika i upućen k regimenti u Galiciju. Tu je stekao i vojničku spremu. Odatle je, pošto je prebolio tešku bolest, premješten u Vojnu krajinu k ogu-

linskoj regimenti s kojom je neko vrijeme, kao kapetan lieutenant, boravio i u Italiji. Godine 1835. vratio se i trajno ostao u domovini. Kao sposoban vojnik brzo je napredovao te je već 1837. unaprijeđen u čin majora, a 1841. postao je pukovnik glinske regimente. Na toj ga je dužnosti i zateklo imenovanje za hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana. Odlikovao se i u manjim sukobima s Turcima.

Josip Jelačić, i prije no što je postao ban, bio je poznati »ilirac«, a to znači hrvatski rodoljub jer — kako piše Imbro Tkalec u svojim »Uspomenama iz Hrvatske« — hrvatski su se rodoljubi u ono vrijeme nazivali ilircima. I njega je, kao uostalom i mnoge druge, za hrvatski narodni preporod oduševio Ljudevit Gaj koji je vjerovao da će upravo Jelačić hrvatskom narodu donijeti spas i slobodu. Jelačić je to zaista htio i pokušao.

Godina 1848. bila je veoma burna. U veljači te godine podigli su se Francuzi ponovno na noge, srušili kralja Luja Filipa i uspostavili Drugu Republiku. Za njima su se odmah poveli i drugi narodi Evrope, posebno narodi koji su već stoljećima živjeli u austrijskom carstvu, sputavani i neslobodni. Među njima, u prvom redu, bili su Hrvati i Mađari. Čim je glas o francuskoj veljačkoj revoluciji dopro do mađarskog sabora u Požunu, Mađari su odmah zatražili od Beča neovisnost Mađarske s posebnim ministarstvom sve u skladu sa zahtjevima njihova vođe Lajoša Kossutha iz 1847, koji je tražio jedinstvenu državu od Karpata do Jadranskog mora, u kojoj postoji samo jedan politički narod, i to mađarski, dok Hrvata nije priznavao.

Jasno da Hrvati na ovo nisu mogli pristati. Vodeći već godinama borbu protiv Mađara i protiv uvođenja mađarskog jezika kao službenog jezika u Hrvatskoj, oni su u zaključcima požunskog sabora i zahtjevima Mađara vidjeli veliku opasnost ne samo za svoju samostalnost nego i za svoju opstojnost. Razumljivo je zato da su ovakve mađarske pretjeranosti i nesmišljenosti morale izazvati hrvatske rodoljube. Najveća nesreća za Hrvate u tom času ubrzanog osamostaljivanja Mađara bila je u tome što Hrvatska nije imala bana (banski namjesnik biskup Haulik bio je odsutan), a sabor nije zasjedao od 1847.

Ali nešto je trebalo učiniti da se spasi Hrvatska.

Vrli hrvatski rodoljubi, uvidjevši iznenadnu situaciju u kojoj se našla Hrvatska, stalno pritiskivana i ugnjetavana odasvud i od

svakog, sazvali su, pod vodstvom Kukuljevića, veliku narodnu skupštinu za 25. ožujka 1848. u Zagrebu. Na toj skupštini, na kojoj je sudjelovalo nekoliko stotina hrvatskih odličnika, donijet je jednoglasno u 30 točaka Narodnih zahtijevanja program hrvatskog pokreta. Tu se, među ostalim, traži da se hrvatske zemlje (Hrvatska, Slavonija, Vojna krajina, Dalmacija i Rijeka) ujedine, da se narodu dade odgovorna vlada nezavisna od mađarske, stalni hrvatski zastupnički sabor te da se podanici (kmetovi) oslobode od rabote i tlake, tj. da se ukine kmetstvo. Ujedno je na toj skupštini jednodušno izabran za bana Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) Josip Jelačić, pukovnik 1. banske regimente i vrli rodoljub. Sutradan, odaslanstvo od tristo građana otišlo je iz Zagreba u Beč da kralju Ferdinandu podastre »narodna zahtijevanja« i da izmoli imenovanje Josipa Jelačića za bana. U međuvremenu Josip Jelačić je već bio imenovan banom, 23. ožujka, te generalom i zapovjednikom obiju banskih regimenti, i to bez znanja i pristanka mađarske vlade. Vjerojatno je ovo imenovanje uslijedilo zalaganjem baruna Franje Kulmera i Ljudevita Gaja koji su, svaki na svoju ruku, radili na tome da Jelačić postane ban. Sama činjenica da je kralj imenovao Josipa Jelačića banom prije no što ga je Narodna skupština izabrala i predložila ne mijenja mnogo na stvari. Ban Jelačić bio je i ostao izraz i želja ne samo Narodne skupštine održane 25. ožujka nego i čitava hrvatskog naroda. To pokazuje oduševljenje s kojim je bio izabran a zatim ustoličen za bana kao i oduševljenje s kojim ga je narod pozdravljao na njegovu putu po Slavoniji, Lici i Kordunu. U prilog toj tvrdnji govori i činjenica da je Jelačić zaključke donesene na skupštini smatrao obvezatnima i često se pozivao na njih. Tako, na primjer, da bi potvrdio onu 14. točku velike Narodne skupštine koja govori o odrješenju kmetova od tlake on je odmah, čim je dobio imenovanje, izdao proglas u kojem je rekao: *»U kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji ukinuta je svaka urbarijalna daća, tlaka i desetina. Vi biste ipak mogli sumnjati i bojati se radi ove vaše nove zadobivene pravice, jer vrhu toga u vaših ruku ne imate nikakva pisma. Zato Mi, ban hrvatski, slavonski i dalmatinski, poglavar i vaših pravica branitelj, želeći vas umiriti i osigurati, dajemo svima vama, od hrvatsko-slavonskoga naroda, ovo Naše otvoreno bansko pismo, kojim vam novo zadobivene vaše pravice i sloboštine — po kojih vi skupa sa svim vašim*

pokoljenjem za na vijeke od tlake gospodske i svake daće urbarijalske i desetine crkvene oslobođeni jeste — po jakosti i kreposti Naše banske časti osjeguravamo.« Bilo je to, bez sumnje, jedno od najljepših, najčovječnijih i najpravednijih djela što ih je Jelačić učinio odmah po stupanju na bansku vlast.

Međutim, mađarska vlada, gledajući u Jelačiću svog najvećeg protivnika za ostvarenje svojih velikomađarskih ciljeva, pokušavala je raznim spletkama i svim silama Jelačića svrgnuti s vlasti. Budući da se bečki dvor veoma teško snalazio u nagloj smjeni revolucionarnih događaja, nije čudo da je pod pritiskom Mađara kralj Ferdinand — pošto je Jelačić raspisao izbore i prekinuo mnogovjekovne veze s Mađarskom naredivši da do sastanka novog sabora ni jedno poglavarstvo ne smije primati nikakvih službenih naloga od mađarske vlade — pozvao Jelačića u Innsbruck, gdje se tada nalazio carski dvor, na odgovornost zabranivši mu sazivanje sabora. Bansko je vijeće 2. lipnja osudilo to pismo zaključivši da i silom, ako to bude potrebno, spriječi odlazak banu, čemu se ban pokorio i odložio svoj put do 12. lipnja. Učinio je to zato da omogući bansko ustoličenje i otvaranje sabora.

Dan 5. lipnja 1848. osvanuo je svečan. Toga dana Josip Jelačić na trgu sv. Katarine u Zagrebu ustoličen je za bana. Na zahtjev Gaja svečanu zakletvu položio je u ruke patrijarha Rajačića jer biskup Haulik ne bijaše tada u Zagrebu. U svom snažnom i odvažnom nastupnom govoru, među ostalim, rekao je: »*Ponosio sam se i uvijek radovao što me je hrvatska majka u hrvatskoj domovini rodila.*« A o odnosu s Mađarima rekao je: »*U nesretnom ipak slučaju onome, ako bi se oni proti nama i proti našim suplemenicima u Ugarskoj i nadalje ponašali ne kao braća, nego kao tlačitelji, tada neka znaju, da smo mi pripravni makar mačem u rucu dokazati, kako je isteklo vrijeme, da jedan narod gospoduje nad drugim. Kraljestvo kraljevstvu ne propisuje zakone.*« Sabor koji je potom započeo zasjedati, sporazumio se, nakon višednevnog dogovaranja, da ban Jelačić proglasi Urbarski zakon o ukinuću kmetstva u Hrvatskoj. Glede uređenja cijele austrijske države sabor je zagovarao federaciju s nezavisnim narodnim vladama uz neka zajednička ministarstva (vanjska politika, vojska, financije i trgovina). Pored toga lipanjski je sabor zaključio da se ima obnoviti banska vlast od Drave do mora, što znači da se trebaju ujediniti svi hrvatski krajevi.

S tim zaključcima pošao je 12. VI ban Jelačić, sa svečanim poslanstvom, u Innsbruck kralju. U međuvremenu uspjelo je mađarskom predsjedniku vlade grofu Batthyanyju iznuditi od kralja potpis na tekst manifesta kojim se Jelačić skida s banske časti. Bio je to jasan primjer da ban J. Jelačić nije bio »dvorski čovjek« — kako su to kasnije neki htjeli prikazati — u kojega bi »dvor« imao neograničeno povjerenje, nego hrvatski rodoljub u kojega se može i sumnjati. Na svu sreću ovaj manifest nije nikad bio oživotvoren. Jelačić je bio lijepo primljen u Innsbrucku, poglavito od građanstva, ali rezultata nije bilo. Jedino što je kralj mogao učiniti bilo je da je nadvojvodu Ivana odredio za posrednika u hrvatsko-mađarskom sporu.

Jasno da ni odgovor Hrvata na ovu podlu podvalu Mađara nije izostao. Hrvatski je sabor na prijedlog Petra Tomića, a uz burni pljesak i opće odobravanje svih prisutnih, banu dao diktatorsku vlast, tj. predao je u ruke bana Jelačića svu vlast priznavajući ga za svoga vrhovnog gospodara.

No Mađari i njihove sluge u Hrvatskoj, mađaroni, nisu se smirili. Uprli su sve sile kako bi što više omrazili Jelačića u narodu. Naročito veliku agitaciju provodili su u Slavoniji i nju je zato trebalo spašavati. U hrvatskom je saboru 4. srpnja 1848. virovitički zastupnik Vjekoslav Lipovčić drhtavim glasom uzviknuo: »*Ako ikome, a to Slavoncima treba spasitelja. Taj spasitelj ne može biti nitko drugi nego svijetli ban. Neka se ban pokaže tamošnjem puku, makar samo na pol sata, i puk će spoznati da su lažne sve one vijesti što se šire o banu...*« A đakovački zastupnik Matija Vukmanić nadodaje: »*Svijetli Bane! Cijela jedna županija (virovitička) i znameniti jedan grad (Osijek) u domovini našoj hoće da se iznevjeri Preuzvišenosti Vašoj...*« I kad su i drugi zastupnici stali uzvikivati neka se tamo odmah pošalje 10.000 vojnika, što je drugo mogao učiniti Jelačić, taj hrabri hrvatski rodoljub, nego prozboriti: »*Gospodo moja! Ja ću učiniti i to... Imam još 30 do 40.000 vojske. Dali ste mi punovlast... Ali mi dajte i sredstva čim ću uzdržavati vojsku...*« Sigurno da je za kratak čas nastao tajac u sabornici jer zastupnici nisu mislili i na tu poteškoću. Ali tada prvi se snađe Herman Bužan i pred bana na stol položi 300 forinti. Za njegovim primjerom poveli su se ne samo svi prisutni nego i mnogi drugi hrvatski rodoljubi.

Jelačić zaista 13. srpnja krene u Slavoniju da bi učinio ono što je bila opća želja hrvatskog sabora. Slavonija ga je odušević dočekala. I Srijem. I Podravina. Svugdje, kuda god je prolazio, svugdje je bila velika radost i veliko slavlje. Slavonija je u tim danima jasno pokazala i dokazala da je hrvatska i narodna, a ne mađarska i mađaronska.

Ali ni ovo plebiscitarno izjašnjavanje Hrvata za bana Jelačića nije smirilo i urazumilo Mađare. Oni su nastavili svojim spletkama i svojim optuživanjima na najvišem mjestu. Nadvojvoda Ivan pokušao je još jednom ne bi li izmirio protivnike i zato je 28. srpnja pozvao u Beč bana Jelačića i mađarskog ministra predsjednika Batthyanyja, prijatelja Kossuthova. No pregovori nisu uspjeli. Mađari su odbili izaći u susret hrvatskim zahtjevima za nacionalnom ravnopravnošću i nisu htjeli ništa žrtvovati od svoje zamisli o velikoj Mađarskoj od Karpata do Jadranskog mora.

Rat je bio, dakle, na pomolu.

Vrativši se u Zagreb, ban Jelačić je izdao proglas kojim poziva braću domoroce na okup jer *»ova naša domovina, ova ljubljena mati naša, ova sveta zemlja naša u velikoj je i strašnoj pogibelji. S više strana kupe se oko nje čete oružanih neprijatelja«*. Hrvati su se odazvali pozivu svoga bana. Među prvima bila je sveučilišna mladež kojoj su zagrebačke Hrvatice darovale i novu bojnu zastavu: trobojnicu crven-bijeli-plavi umjesto dotadašnjih crven-bijeli za Hrvatsku i bijeli-plavi za Slavoniju. I J. J. Strossmayer piše 30. kolovoza banu Jelačiću da *»bez ikakvog otezanja«* provali u Mađarsku jer je *»sad najsposobniji čas«*, a 4. rujna kralj svojim pismom ponovno uspostavlja Jelačića u častima i banskom dostojanstvu. *»Mene je na to svrgnuće navelo podmetanje Vaših neprijatelja...«*, piše kralj u tom pismu.

Nije bilo druge nego rat započeti.

Hrvatska vojska stala se skupljati u Varaždinu, a Jelačić prije no što je pošao k njoj izdao je 7. rujna proglas kojim navješćuje rat peštanskoj vladi — a ne mađarskom narodu, kako je isticao. U tom je proglasu među drugim rekao: *»Mi hoćemo jednakost i ravnopravnost svih naroda i narodnosti, što žive pod krunom ugarskom. Pošto dakle ministarstvo mađarsko misli, da ne može pristati na te pogodbe zato nam nalaže čast i dužnost, da pokušamo zadnje, pa da se latimo oružja.«*

Spomenik banu Josipu Jelačiću koji se nalazio na današnjem Trgu Republike u Zagrebu (do 1947. Jelačićev trg)

Još prije najave rata hrvatska vojska je 31. kolovoza zaposjela Rijeku.

11. rujna dojahao je vojskovođa i ban Jelačić u varaždinski tabor k svojoj vojsci i s poklikom: *Što Bog da i sreća junačka,* krenu na Mađarsku. Prešavši dravski most kod Varaždina, proglasio je sjedinjenje Međimurja s Hrvatskom, a zatim je nastavio napredovanje prema Pešti. Do sukoba s mađarskom vojskom došlo je tek 29. rujna kod sela Pákozda i Velencze. Međutim ova bitka, koja je trebala odlučiti sudbinom Pešte, završila je neodlučeno: mađarska vojska se povukla, a Jelačić je zatražio trodnevno primirje. No još primirje nije ni proteklo, a Jelačić je iznenada skrenuo sa započetog puta prema Pešti i uputio se prema austrijskoj granici da primi pojačanje i preuredi vojsku koja je bila dosta slabo opskrbljena i naoružana. Vijest o pobuni u Beču 6. listopada definitivno je promijenila prvotni plan Jelačića i čitavu revoluciju usmjerila novim tokom. Bečki ustanak zaprijetio je Jelačiću borbom na dvije fronte i on je s time morao ozbiljno računati. Vjerojatno je znao da se sam neće moći uspješno odrvati opasnostima s dvije strane pa je mislio da bi lakše savladao Mađare ako bi prije ugušio bečku pobunu. Još dan prije bečke revolucije Jelačić je primio kraljev manifest kojim ga imenuje kraljevskim komesarom i vrhovnim komandantom oružanih snaga u Ugarskoj. Ovaj nagli uspon imao je Jelačić zahvaliti češkim vođama na čelu s Palackym koji su, kao i Slovaci, sve svoje nade o preuređenju Austrije vezali za Jelačića. Ali ovaj uspon nije bio zadugo. Kod Beča Jelačićeva se vojska spojila s carskom vojskom i vrhovnu komandu dobio je general Windischgrätz. I opet jednom pokazalo se da bečka reakcija nema povjerenje u hrvatskog rodoljuba bana Josipa Jelačića. Mađarska vojska od 30.000 pješaka, 3.000 konjanika i 42 topa pošla je u pomoć Beču. Jelačić je predusreo mađarsku vojsku i kod Schwechata je potukao. Tom Jelačićevom pobjedom bila je zapravo i odlučena sudbina bečke revolucije. Ona je bila ugušena i ban Jelačić je 1. studenog ušao u Beč.

Sad je bio otvoren put za Peštu.

U međuvremenu na carskom prijestolju došlo je do promjena. Car i kralj Ferdinand se zahvalio a naslijedio ga je njegov 18-godišnji nećak Franjo Josip koji je već 2. prosinca imenovao Jelačića namjesnikom Rijeke i Dalmacije. Bio je to još jedan korak bliže k stvarnom ujedinjenju svih Hrvata.

No u Mađarskoj se opet sve uzmutilo. Mađari su odbili priznati Franju Josipa za svog kralja, jer je promjena na prijestolju provedena bez njihova znanja i privole, i izjavili su da oni priznaju vlast samo mađarskog sabora, a to je značilo vlast Lajoša Kossutha. U Debrecinu, kamo je pobjegao mađarski sabor, uspjelo je Kossuthu skinuti s prijestolja habsburšku dinastiju i Mađarsku proglasiti republikom. On sam postao joj je prvim predsjednikom.

Rat protiv Mađara nastavljen je pod vrhovnim zapovjedništvom raznih generala: Windischgrätza, zatim Wendela i najzad Haynaua. Ni u jednom trenutku vrhovno zapovjedništvo nije bilo povjereno Jelačiću, što je još jedan primjer sumnjičavog odnosa bečkog dvora prema hrvatskom banu.

Mađarska revolucija bila je svladana 13. kolovoza 1849. zahvaljujući ruskim četama. Lajoš Kossuth je pobjegao, a mađarski general Artur Görgej položio je kod Világoša oružje svoje vojske u ruke ruskoga zapovjednika Paskijevića.

Što je carski dvor držao do Jelačića i Hrvata najbolje pokazuju događaji koji su slijedili. Još za vrijeme ratovanja protiv Mađara, kad je Beč mislio da je već ugušena buna, donio je oktroirani, tj. nametnuti ustav za čitavu Austriju. Tim ustavom odbačeni su opravdani zahtjevi naroda koji su sačinjavali austrijsko carstvo i država nije uređena na federalističkom principu. Jasno, i zahtjevi Hrvata izneseni 1848. tim su ustavom poništeni. Oktroiranim ustavom Austrija postaje nerazdjeljiva i nerazdruživa ustavna nasljedna monarhija sastavljena od pojedinih krunovina koje su međusobno nezavisne jedna od druge, ali sve zajedno čine jednu cjelinu. Među njima, istina, navodi se i »kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija s Hrvatskim primorjem, gradom Rijekom s kotarom«, ali to ipak Hrvate nije zadovoljilo. Oni su iz dana u dan očekivali potvrdu saborskih zaključaka iz 1848. pa stoga Bansko vijeće javlja Jelačiću da ono neće proglasiti taj ustav. U tom smislu Bansko vijeće sastavilo je i spomenicu koju je Ivan Kukuljević predao kralju, ali u Beču odgovoriše Hrvatima da će i njih kao i Mađare smatrati buntovnicima ako ne prihvate ustav. I opet je Jelačić imao smjelosti da bečkoj vladi reče *»da udovolji željama Hrvata i neka ih ne odbija od sebe, jer da bi to već u skoroj budućnosti moglo uroditi rđavim posljedicama«.*

No kako je mađarska revolucija bila skršena, Banskom vijeću nije preostalo ništa drugo nego da 6. listopada 1849. proglasi oktroirani ustav. Po njemu cijelom habsburškom monarhijom zavladalo je bečko ministarstvo. No ni to ne bi bilo najgore da već 31. XII 1851. nije ukinut i taj ustav, a zemljom je zavladao čisti apsolutizam, ono najgore i najstrašnije što je moglo zadesiti Hrvate i druge pokorene narode u toj državi. Po ministru unutrašnjih poslova Aleksandru Bachu taj apsolutizam poznat je pod imenom »Bachov apsolutizam«. U Hrvatskoj je započela ponovno germanizacija: njemački jezik i njemački duh stao se uvlačiti ne samo u urede nego i u škole. Ukinute su mnoge slobode, a zabranjena je i hrvatska trobojnica pa je opet crveno-bijela zastava bila za Hrvatsku a bijelo-plava za Slavoniju. Mnoga činovnička mjesta popunjavali su tuđinci jer je činovnikom mogao postati ne samo onaj koji je znao njemački jezik nego i onaj koji je mogao dokazati da nije »politički sumnjiv«. U Hrvatsku nagrnuše Nijemci, pa Česi i Slovaci. Našlo se, na žalost, i među hrvatskim građanskim i plemićkim obiteljima takvih koji su zadovoljavali zahtjevima »Bachova apsolutizma« te i oni postadoše činovnici i tako u neku ruku stup apsolutizma. Nazivali su ih posprdno »Bachovi husari«.

Ban Jelačić ostao je i nadalje na čelu Hrvatske, ali nije mogao gotovo ništa učiniti i ništa promijeniti. Banska vlast preobrazila se u »c. kr. namjesništvo« u kojem njegova riječ nije mnogo značila. Ipak Jelačić je i u ovim nenormalnim prilikama nastojao nešto učiniti za Hrvatsku, onoliko koliko je mogao. Uspio je da zagrebačka biskupija bude uzdignuta na čast nadbiskupije sa sufraganima: senjskom, križevačkom (unijatskom) i đakovačkom biskupijom i time odvojiti hrvatsku Crkvu od mađarske. Bio je to krupan događaj bez kojeg se — kako veli Šišić — ne da ni zamisliti sve ono što se događalo i dogodilo od šezdesetih godina u hrvatskom narodu i na kulturnom i na političkom polju. Na Jelačićev prijedlog i Josip Juraj Strossmayer, ta velika figura hrvatskog kulturnog i političkog života 19. stoljeća, imenovan je đakovačkim biskupom. Ali sve je to bilo daleko od onoga što je bila zacrtala hrvatska revolucionarna 1848. godina i za što se i borio Josip Jelačić. Posve je razumljivo da je to ozlojeđivalo Jelačića i da je on bio nezadovoljan s razvojem situacije pa se zato s pravom može zapitati: ima li itko živ koji bi mogao

Jelačiću predbaciti da je svjesno i namjerno provodio Bachov policijski režim. Naprotiv, on je i intervenirao u Beču. A kad su bečki državnici odbacivali Jelačićeve zahtjeve i prijedloge, onda se on povlači i sa sjednica Državnog vijeća riječima: *»Ja ne mogu da učestvujem u takvom radu, protivilo bi se to i mojoj prisezi zadanoj narodu, mojem boljem uvjerenju i mojoj savjesti. Ja nemam više što da među vama tražim.«* A caru i kralju u Beču uputio je i ove oštre riječi: *»Vaše Veličanstvo! U Vašoj carevini nema više niti jednog zadovoljnog čovjeka. A na nezadovoljstvu građana ne grade se države.«*

Potpuno slomljen i psihički i fizički, Jelačić je teško obolio. Venuo je iz dana u dan. 14. svibnja 1859. primio je svete sakramente umirućih. No bolest se sve više pogoršavala dok mu se najzad nije razum potpuno pomračio. Umro je u noći između 19. i 20. svibnja 1859. Veliko zvono zagrebačke prvostolne crkve, odmah u noći, oglasilo je Zagrebu i čitavoj Hrvatskoj da je smrt položila svoje ruke na izmučene grudi velikog sina hrvatskog naroda bana Josipa Jelačića. U mrtvoj tišini Zagreb i Hrvatska veličanstveno su ispratili njegove posmrtne ostatke u Nove Dvore kraj Zaprešića gdje su pokopani. Jedan očevidac je napisao: *»Nikada još nije na sprovod kojega bana došlo toliko općinstva, a osobito seljaka. Nikada još nije narod iskazao kome veće ljubavi i zadnje počasti nego li je iskazao banu Jelačiću kod njegova pogreba. Svijet je vrvio kao crno mravlje, a osobito na pokojnikovu imanju Novi Dvori, blizu Zaprešića, gdje bijaše pokopan. Ondje je svijet suznim očima ispratio u raku omiljelog svoga poglavara. To je najbolji dokaz, kako je Jelačić znao u najvećem stupnju zadobiti ljubav povjerenoga mu naroda.«*

Narod zaista svojim prirođeneim narodnim instinktom zna osjetiti tko je za njega a tko je protiv njega, tko radi za njegovo dobro, a tko za svoje ili nečije drugo. U ličnosti bana Josipa Jelačića narod je nepogrešivo osjetio svoga čovjeka, čovjeka koji je izrastao iz naroda i koji se žrtvuje i radi za narod. Zato neuvjerljivo zvuče tvrdnje nekih koji žele Jelačića prikazati kao »dvorskog čovjeka«. Jest, Jelačić je bio vojnik i kao vojnik on je znao što je vojnička poslušnost. Ali »dvorski čovjek« koji bi slijepo i poslušno izvršavao samo ono što mu »dvor« naređuje, nije bio. To dokazuje njegov život, njegovo djelovanje i njegovi postupci, i konačno njegova smrt. Josip Jelačić je bio i ostaje

narodni čovjek, a to znači hrvatski rodoljub. Zato i nije čudo da se Hrvati sve do današnjeg dana, u teškim trenucima svoga života i svoje povijesti, obraćaju baš banu Josipu Jelačiću kao simbolu svojih stremljenja i svojih nadanja riječima poznate pjesme:

Ustani, bane,
Hrvatska te zove, zove
Ustani, bane,
Jelačiću.

Hrvatski povjesnik Ferdo Šišić u svom »Pregledu povijesti hrvatskoga naroda« napisao je: *»Ban Jelačić jedna je od najizrazitijih ličnosti hrvatske prošlosti, a napose najsnažnija i najpopularnija ličnost XIX stoljeća.«*

Branko Sesar

PETAR ZRINSKI I FRAN KRSTO FRANKOPAN

(U povodu 300. obljetnice njihove mučeničke smrti)

Reliquiae reliquiarum (Ostaci ostataka)

Hrvatska je imala žalosnu sliku u 17. stoljeću. Od nekad moćnog kraljevstva ostaje jedva osam tisuća četvornih kilometara, a i taj mali dio Turci stalno ugrožavaju. 1527. g. kad su Hrvati za svoga kralja izabrali Ferdinanda I iz kuće Habsburga, zahtijevali su od njega poštivanje starog hrvatskog ustava i hrvatske slobode. No Habsburgovci nisu ispunjavali zahtjeve hrvatskog plemstva.

Već krajem 16. stoljeća Habsburgovci počinju provoditi politiku apsolutizma. Oni žele sve zemlje carstva učiniti nasljednim vojvodinama kao što se to dogodilo s Češkom nakon njenog poraza na Bijeloj Gori 1620. godine. Hrvatska i Ugarska također treba da postanu nasljedne austrijske pokrajine.

Hrvatski sabor, vlast hrvatskog bana nad vojskom, kao i pravo sabora da dopusti ili ne dopusti kralju novačenje vojnika — sve smeta carskim generalima. Interesi dvora kose se s pravima Hrvatske i dovode do nesuglasica s hrvatskim staležima.

17. stoljeće značajno je za Evropu po jačanju kraljevske i po slabljenju velikaške moći.

Najbolji štit hrvatske slobode bijaše hrvatski ustav. Na svojoj krunidbi Leopold I se zakleo da će poštivati Hrvatski ustav i da

će banska čast ostati netaknuta, da će u Hrvatskoj glavnu riječ imati Hrvati i da će u Krajini zapovijedati hrvatski časnici.

Krajina je bila trn u oku Hrvatskom saboru, jer su se mnogi krivci sklanjali u nju bježeći od banskog suda, jer su tamo sudili carski generali. Leopold htjede sjediniti Krajinu s Hrvatskom. Generali su bunili u Krajini Vlahe da se opru hrvatskoj gospodi, a usto su bunili suplemenike u Banovini protiv slobode Hrvatske.

S jedne strane nesreća je bila u tome što je Leopold bio vrlo slab vladar i što je bio opkoljen pokvarenim savjetnicima. Nije imao svog suda i sve je povjeravao savjetnicima koji su bili najljući neprijatelji hrvatske slobode i njezinih branitelja Zrinskih i Frankopana. Ta dva roda ne samo u to vrijeme nego skoro 5 stoljeća, od 12—17. stoljeća, bijahu najvrsnija u Hrvatskoj. Oni sklapaju rodbinske veze i time postaju još moćniji. Petar Zrinski uzima za ženu umnu Katarinu, kćer Krste Vuka Frankopana.

S druge strane nesreća bijaše u tome što su ove dvije obitelji bile osamljene. Draškovići i Erdedy bili su u neprijateljstvu sa Zrinskim i time slabili moć Hrvatske.

Hrvatska između tri vatre

S jedne strane Dvor, s druge strane nesloga hrvatskih velikaša, s treće Turci, kojima Zrinski postadoše najslađi zalogaj.

Povijest Zrinskih bila je najviše ispunjena borbama protiv Turaka. Braća Nikola i Petar nastojali su vratiti od Turaka izgubljene krajeve. Nesposobnost je tjerala Leopolda na najveće žrtve samo da se ne ratuje. Imanja Zrinskih bila su ugrožavana od Turaka, ali su se braća junački ogledavala s pašama i agama. Cijela ih Evropa slavi zbog junaštva, samo ih kukavica Leopold opominje što izazivaju Turke. Dvorsko ratno vijeće u nekoliko je navrata lišavalo Petra vojnih časti, ali kad nadođe turska opasnost, vrati mu ih. 1660. g. Nikola Zrinski udari na tursku tvrđavu Kanižu. Iz dvora dođe zapovijed da obustavi napad, što njega razljuti te baci mač na zemlju i vrati se u svoj Čakovec. Ban Nikola poče bez dopuštenja dvora graditi Novi Zrin na ušću Mure za obranu protiv Turaka.

1663. g. izbije rat radi popunjenja erdeljskog kneževskog prijestolja. Sultanov štićenik bijaše Mihajlo Apoffy, a bečkog dvora Kemenyi. Leopold I moli mir, ali Turci stavljaju neprihvatljive uvjete te prodiru preko Ugarske i u Slovačkoj osvoje Nove Zamke. Carsku vojsku vodi Talijan Montecuccoli. Nikola Zrinski u nekoliko navrata potuče Turke i krene u pomoć Montecuccoliju u Novim Zamcima. Montecuccoli odbija njegovu pomoć. Uvrijeđeni mu Nikola odvrati: »Ako ti je mač kratak, skoči bliže! Iz tvojih riječi govori mržnja. Cijeli narod ne diraj optužbom kukavičluka, ti jadno pseto«.

Petar je prodro u turske zemlje i popalio više utvrda. S 300 vojnika ostao je u turskoj zemlji. Na njega navali 1400 Turaka i na dvoboju pobijedi Deli-pašu Badanjkovića čija se vojska razbježala. Kad je Ali-paša Čengić provalio iz Bosne s 10.000 ljudi u Hrvatsku, karlovački general Auersperger uzmaknu a Petar potuče pašu sa svojih 2500 ljudi i zarobi ga. Auersperger optuži Petra zbog neposlušnosti i zahtijeva da mu preda pašu, naravno radi otkupnine koju se nadao dobiti.

Turci odluče kazniti Zrinske i 1664. g. Ćuprilić, veliki vezir, dođe s velikom vojskom pod Novi Zrin. Montecuccoli nije htio braniti grad kako su zahtijevali Hrvati i Mađari, već ga preda Turcima.

Sramotni Vašvarski mir 1664.

Poslije pada Novog Zrina Turci krenu na Beč i bijahu potučeni kod sv. Godharda, ali tu pobjedu nije se usudio iskoristiti Montecuccoli, nego sklapa mir u Vašvaru 1664. g. Mirovni uvjeti bili su takvi kao da su Turci bili pobjednici: Leopoldova vojska napušta Erdelj. Car prizna Apaffyja erdeljskim knezom. Turci će zadržati sve ono što su do početka rata osvojili. Hrvati i Mađari bili su uvjereni da bečki dvor voli što Turčin napada hrvatske i ugarske zemlje, jer tako će ova dva naroda biti slabija u obrani svojih prava. Stoga Hrvatska i Ugarska nisu priznale Vašvarski mir, pogotovu jer je sklopljen bez njihova sudjelovanja.

Glas protiv toga mira trebali su podići sabori ovih dvaju naroda, ali ih Leopold nije sazvao i tako je onemogućio nezadovoljnicima zakonitu borbu.

Ban Nikola Zrinski, vođa nezadovoljnih

Preostao je drugi put borbe, put pobune i otpora. Vođa nezadovoljnika posta ban Nikola Zrinski. Kako su Mađari i Hrvati bili slabi, zatražiše pomoć sa strane.

Vašvarski mir uznemiri Luja XIV jer je Leopold, sklopivši mir s Turcima, imao slobodne ruke protiv Francuske, Mleci se boje Turaka, jer će moći sada na njih jače udariti. Stoga su Ljudevit i Mleci bili prirodni saveznici urotnika.

U Mlecima pregovore vodi Katarina Zrinska s francuskim poslanikom. Zavjerenici dobivaju samo obećanja.

U najnezgodniji čas pogodi Hrvatsku velika tragedija a ta je da vrlo rano nestade s političke pozornice Nikole Zrinskog. 18. studenog 1664. g. u lovu ga je, navodno, smrtno ranio vepar u Kuršanečkom lugu. S njime nestade i glavne ličnosti pokreta koja je svojim ugledom i položajem vezala Hrvate i Mađare. Od toga časa počinje svaki raditi na svoju ruku. Mađari više naginju Turcima, a Hrvati Francuzima.

Pregovori Petra Zrinskog s Lujem XIV

Poslije smrti Nikole Zrinskog zapadne dužnost vođe u Hrvatskoj Petru Zrinskom, bratu Nikolinom, a u Mađarskoj vođe bijahu palatin Franjo Wesselenyi i Franjo Nadasdy. Preko poslanika u Beču Petar nudi krunu sv. Stjepana Luju XIV. No poslanik je izjavio da za to još nije došao čas. Da urota što bolje uspije, Petar je nastojao dobiti bansku čast, a budući da zaprijetiše Turci, dvor ga imenova, ali ga nije dao svečano promovirati, premda ga u odluci imenovanja hvali, kao i sve njegove pretke. Kralj naziva Petra »štitom kršćanstva i strašilom Turaka«. Ni te riječi ne odvratiše Petra od zamisli. Prigodom vjenčanja svoje kćeri Jelene za Franju Rakocija on je došao u vezu s palatinom Vesselenyijem i sklopio s njime savez. Ali ipak nije bilo sloge među urotnicima, jer je bilo izdajica, a i sami vođe nisu se složili s koje strane treba tražiti pomoć.

Mađari se obraćaju sultanu radi toga što su njihovi velikaši bili protestanti, a Petar Luju XIV. No i jedan i drugi su ih napustili. Pod utjecajem tumača kod Visoke porte, Grka Panajotija, Turci su dobivali ponude Mađara, a te je ponude Grk izdao za novac bečkom poslaniku Cazanovi.

Luj XIV se nije izjasnio o pomoći, već je upotrebljavao buntovnike da spreme Leopoldu neprilike u njegovoj državi. Kada je Luj XIV sklopio s Leopoldom tajni ugovor o diobi španjolske baštine 1668, jednostavno javi Petru Zrinskome da ga »napušta zauvijek«. Iste godine Petar je svečano uveden u bansku čast zbog Turaka koji prijete, ali nije dobio Karlovački generalat, kako je želio. Dobio ga je njegov veliki protivnik njem. general Josip Herberstein.

Prijelom u politici Zrinskih

Poslije smrti Wesselenyija, Petar poradi s mađarskim velikašima da što prije stvore urotu i neoprezno to reče dvorskom čovjeku Rottalu, no Mađari Bory i Ladislav Fekete odaše urotnike i tako je Dvor imao sve niti urote u rukama. Zrinski, napušten od Luja XIV, ne našavši potpore kod Mletaka, ne uspijevši zapriječiti ženidbu mladog poljskog kralja Mihajla Wisenovrieckoga s Leopoldovom sestrom Eleonorom zatraži jedini izlaz, tursku pomoć.

Ta misao bijaše draga njegovu kapetanu Bukovačkome, koji je 12. 11. 1669. krenuo u Tursku, i to u Solun, gdje se nalazio sultan. Sultanu se svide ponude i uvjeti Bukovačkoga, a to su:

Ugarska i Hrvatska dolaze pod pokroviteljstvo sultana i plaćaju god. danak od 12 tisuća talira. Ugarskom i Hrvatskom vladat će u ime sultana Petar Zrinski i njegovi potomci. Stare će se slobode i Ustav poštivati. Turska vojska će pomagati Zrinskog i koje gradove otmu caru, predat će Hrvatima i Mađarima. U Ugarskoj na prijestolje erdeljskog kneza stat će Franjo Rakoczy. Sultan je htio da sve ovo potvrdi veliki vezir Ćuprilić koji se nalazio na Kreti u ratu protiv Mlečana. Prijaznost Turaka osokoli Bukovačkog i on javi banu da je pomoć osigurana. No varao se Bukovački. Ćuprilić nije vjerovao Zrinskom, a i bojao se započeti rat s carem Leopoldom dok su Turci u ratu s Mlecima. Čini se da Turci nisu imali više ambicija da nadiru u Evropu. Stoga su Turci po nalogu Ćuprilića davali lijepa obećanja, ali pomoći ne bijaše. Tako paša bosanski piše pismo banu: »Petru Zrinskome, knezu hrvatskome, ugarskome, Erdelja i Moldavije, te vrhovnom vođi cijele otomanske vojske«! Dobro je Ćuprilić

poznavao Zrinskog, da je on samo jedno najviše želio, i to rat protiv Turske i oslobođenje hrvatskih zemalja. No, pod utjecajem žene Katarine i Bukovačkog, odlučio se za Turke protiv Leopolda.

Zrinski se često kolebao: borile se u njegovoj duši prošlost njegova roda s ljutom nevoljom u kojoj se nalazio. Frankopan je bio odlučniji. On piše kapetanu Čolniću: »Jedva čekam da naše kape sa čalmama pomiješamo, pa će klobuci (carevaca) letjeti po zraku.«

Ožujak 1669: otvorene pripreme za bunu

Najaktivniji organizatori ustanka uz Petra Zrinskog i Frankopana, bili su kapetani u Banskoj krajini: Gašpar Čolnić, Stjepan Ivanović, Fran Berislavić i drugi pripadnici srednjeg i nižeg plemstva i vazali Zrinskih. U Vinodolu i na Ozlju istakli su se kao organizatori Orfeo Frankopan i Franjo Frankulin. Napokon je Zrinski pozvao i kmetove na oružje, obećavši im slobodu. Frankopan je neumorno obilazio sela i gradove, dobio je za sebe narod u Primorju. Frankopan i Bukovački odlučno su pripremali bunu.

20. ožujka Frankopan je došao u Zagreb i s izvučenom sabljom progovorio je građanima pred crkvom Sv. Marka. »Učinit ćemo što i ostala zemlja«, obećaše mu građani Griča, ali se Kaptol izjasnio za cara, jer Zrinski pristaje uz »Nekrst« — Turke. Krsto Frankopan pođe iz Zagreba u Brezovicu, gdje skupi okolno plemstvo i razloži zašto se dižu protiv cara. Većina ih prista uz bana no Turopoljci odbiše poziv jer su bili u svađi sa Zrinskima još od vremena Nikole Sigetskog. Bukovački poziva narod na bunu i razglašuje da je sultan već poslao Zrinskome znakove pomoći: buzdovan i zelenu zastavu.

U Beču su pazili na svaki korak Zrinskog, još od onog dana kada se zaprijetio u carskom predvorju uzdignutom desnicom: »Još ćete me se bojati«. Dvoru je bio poznat put kapetana Bukovačkog i ugovor sa sultanom i kada su dospjeli glasovi o pripremama Frankopana i Bukovačkog, onda je karlovački general popalio imanje Bukovačkog i udario prema Brezovici odakle je uzmakao Frankopan. Zrinski ne bijaše spreman, i kada vidje da ga izdaše Turci, poče gotovo očajavati. U uzbuđenosti postavi topove na zidove Čakovca i izjavljuje: »Izgubio sam imanje,

čast i još imam samo glavu, no tu ću skupo prodati, da će me se zauvijek sjećati«. Iz Beča ga zovu. On koleba. Kada je čuo da general Spankau skuplja vojsku na štajerskoj granici, poziva ga u goste. General mu poruči da kupi vojsku protiv Turaka. 13. travnja Spankau provali u Međimurje. Zrinski je zatim s Frankopanom odlučio otputovati u Beč da se izmiri s dvorom, jer je mislio da je to jedini izlaz. Zrinski se 13. travnja 1670. u 23 h noću oprosti od svoje žene Katarine riječima: »Bog te čuvao!« i odjaše u Beč, Spankau opljačka lijepi grad Čakovec, pun umjetnina. »Ni zdjela, ni ražanj nije ostao«, izjavio je poslanik gradačkog ratnog vijeća kad je došao u ime carevo da zaplijeni imanje i dragocjenosti u Čakovcu. Hrvatska banica ostala je bez odijela i hrane. U dvoru je već, kad se bila začela urota, bilo odlučeno da treba smaknuti Zrinskog i Frankopana. »Dok je Zrinski živ, car nije siguran«. Leopold se bojao bune u Mađarskoj, pa je lijepo postupao s Frankopanom i Zrinskim, ali kada je vidio da nema opasnosti, povede protiv njih sudski proces. Zrinski je dokazivao da nije mislio ozbiljno sklopiti savez s Turcima, no ipak je malo prije izjavio Englezu Edgesu »da su Turci riječ održali, zaista ne bih sada bio zarobljenik«. Spominjao je zasluge svoje porodice za kraljevu kuću, pa i svoje vlastite u 30-god. ratu. I Frankopan se branio. On ni u zatvoru nije smalaksao nego je napisao zbirku pjesama »Gartlic za čas kratiti«. Za njih se zauzimao kardinal Barberini, čija je nećakinja bila Frankopanu žena. Nije pomoglo ni to što su oni tražili da im se sudi po domaćem zakonu, a u Ugarskoj također su se javili glasovi da im imaju suditi ugarski i hrvatski Sabor.

I javno mišljenje u Evropi bilo je općenito, da Zrinski i Frankopan moraju biti pomilovani, jer su oni namjerno došli u Beč. Obistinilo se ono što je govorio Nikola Zrinski: »Viruj Nimcu, kano suncu zimcu«. 18. travnja 1671. pade osuda. Zrinski je osuđen na smrt, da mu se odsijeku glava i desna ruka. Frankopanu će se odsjeći glava. 28. srpnja pročitana im je osuda koju su mirno primili.

Pisali su ženama i oprostili se jedan od drugoga. Frankopan piše dirljivo pismo ženi: »Draga moja Julija, Želio bih iz sve duše da ti uzmognem ostaviti posljednji spomen svoje najdublje ljubavi, ali sam gol i siromah . . .«

Petar piše svojoj Katarini: »Moje drago srce,...« (vidi u Prilogu).

30. travnja 1671. izvedoše ih na stratište. Petru je car dodijelio milost da mu se ruka ne odsiječe. Sav ih svijet gledaše prestrašeno, pa je Petar rekao: »Ovi se siromaci više straše moje smrti nego ja«.

U 9 sati krvnik zamahne i tek drugim udarcem odsiječe glavu Zrinskome. Došao je na red Frankopan. Prvi udarac u rame i Krsto zatetura, te se podiže. I tek drugi udarac rastavi glavu od trupa.

Tako Hrvatska po drugi put poslije Petra Svačića posta udovica. Petru bijaše pedeset godina, a Frankopanu dvadeset i osam.

Mletački poslanik pisaše: »Ovo je kraj dviju najuglednijih obitelji živućeg svijeta. Osobito Zrinski bijaše cijenjen, jer 60 potkraljeva ili banova dade njegov rod Hrvatskoj.«

Na grobu njihovu pisaše:

»U ovom grobu počivaju grof Petar Zrinski, ban hrvatski i markiz Franjo Frankopan, posljednji svoje porodice. Jer je slijepac slijepca vodio, oba padoše u jamu«.

Život i završetak posljednjih Zrinskih i Frankopana

Katarina završi u ludilu 16. studenog 1673. u samostanu u Grazu. Njezin sin Ivan poslije 20 godina tamnovanja umire također u ludilu od pretrpljenih duševnih muka i ne imajući ni škara da obreže nokte i kosu. Jelena Zrinska umrla je u Nikomediji kao prognanica 18. veljače 1703. Judita Petronila, kći Katarine, umrla je kao opatica klarisa u Zagrebu, a Zora Zrinska u samostanu u Celovcu. Adam, sin Nikole Zrinskoga, poginuo je u bitki kod Slankamena 1691. pogođen »nesretnim« slučajem u leđa. Tako završe život dvije najdičnije hrvatske obitelji.

Saborom u Bratislavi 1687. Hrvatska i Ugarska bijahu proglašene nasljednim zemljama habsburške krune.

Nakon dugog počivanja u Bečkom Novom Mjestu na groblju, kosti Petra Zrinskog i Frana Frankopana prenesene su nakon prvog svjetskog rata među svoje, u zagrebačku katedralu.

Na grobu njihovu uklesana je poznata izreka kneza i pjesnika Frana Krste Frankopana: »*Navik on živi ki zgine pošteno.*«

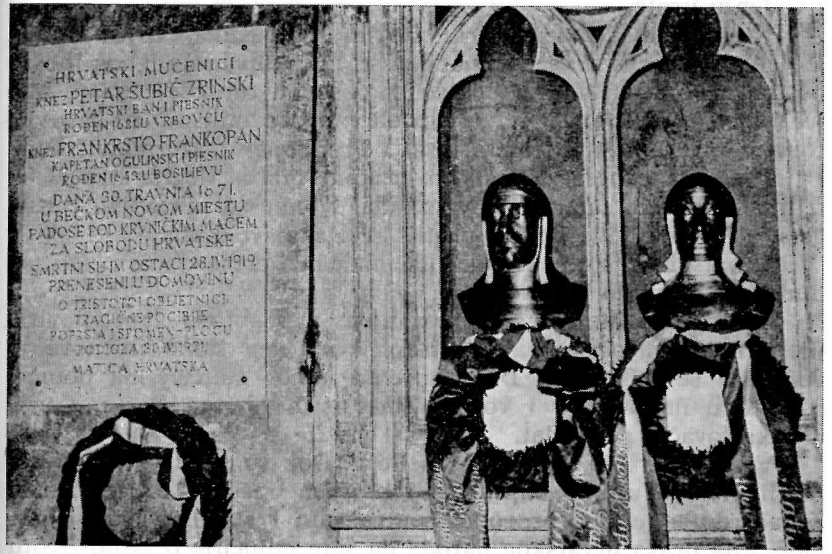

Spomen-ploča i poprsja (M. Ujević i Š. Vulas) hrvatskih mučenika u Prvostolnoj crkvi u Zagrebu (otkriveni 30. travnja 1971.)

Zašto urota nije uspjela?

Povjesničari se uglavnom slažu u razlozima zašto nije uspjela. Evo ih nekoliko:

Kad je bilo najteže, s političke pozornice nestade velikog političara, junaka i vođe urote — Nikole Zrinskog. On je bio jedini čovjek koji je svojim ugledom mogao ujediniti u zajedničku borbu Hrvate i Mađare. Njegov brat Petar iznenada je zatečen takvom velikom dužnošću. Bio je velik junak, ali slab političar. Nakon Nikoline smrti Hrvati i Mađari razilaze se u idejama i vođenju urote.

Nesloga među samim hrvatskim velikašima. Draškovići i Erdedy razilaze se sa Zrinskima i Frankopanima zbog nekih osobnih interesa. Niže plemstvo, napose na turskoj granici, bilo je ovisno o Dvoru jer je živjelo od njegove milosti. To je uvjetovalo apsurdnu situaciju: Zrinski i Frankopan traže pomoć vani.

Krajina, govoreći današnjim jezikom, bila je »legija stranaca«; iz nje je dolazio samo razdor i svađa. Njome su upravljali carski generali koji su uvijek bili protiv hrvatskih velikaša.

Hrvatska je u to vrijeme bila malena i slaba da bi nešto ponudila za pruženu pomoć.

Austrija je otezala s imenovanjem a pogotovo s promoviranjem Petra Zrinskog za hrvatskog bana jer samo imenovanje veže uza se i dužnosti Dvora prema banu: materijalna pomoć, osobito u naoružanju i vojsci. Zbog istih razloga Beč mu nije dao karlovački generalat.

Visoki kler bio je naklonjen Beču. Dok su se Hrvati lavovski borili protiv Turaka, koji su bili najveća opasnost za kršćanski Zapad, dotle je Beč provodio centralizam i apsolutizam, ne gledajući na prava hrvatskog naroda da sam odlučuje o svom životu i samostalnosti.

Urota je završila tragično. Vidjeli smo da su urotnici dosta griješili. No, lako je sada nagađati i dijeliti lekcije. Pitanje je da li su oni imali koji drugi put, da li je Hrvatska u to vrijeme mogla išta učiniti. Za nas danas bitno je to da su se urotnici borili za ono za čim svaki narod čezne a to je SLOBODA. Njihova borba za slobodu jedna je od najsnažnijih manifestacija svijesti o hrvatskoj samosvojnosti i državnosti u najtežim trenucima naše povijesti.

PRILOG

Oproštajno pismo bana Petra Zrinskog ženi Katarini:

Moje drago serce!

Nemoj se žalostiti svrhu ovoga pisma, niti burkati. Polag Božjega dokončenja sutra u deseti ore budu mene glavu sekli, i tulikajše naokupe tvojemu bratcu. Danas smo mi jedan od drugoga srčeno proščenje uzeli. Zato jemljem ja sada po ovom listu i od tebe jedan vekuvečni v a l e t e, tebe proseći, ako sam te u čem zbantuval, ali ti se čem zameril (koje ja dobro znam), sprosti mi. Budi Bog hvaljen, ja sam k smrti dobro pripavan, niti se plašim. Ja se ufam u Boga vsemogućega, koji me je na ovom svitu ponizil, da se tulikajše mene hoće smilovati, i ja ga budem molil i prosil (komu sutra dojti ufam se), da se mi na okupu pred njegovem svetem tronušem u dike vekuvečne sastanemo. Veće ništa ne znam ti pisati, niti za sina, niti za druga dokončenja našega siromaštva. Ja sam ove na Božju volju ostavil, ti se ništar ne žalosti, ar je to tak moralo biti.

U Novem Mestu, pred zadnjim dnevom mojega življenja, 29. dan aprila meseca, o sedme ore podvečer, leta 1671. Naj te Gospodin Bog s mojum kćerju Auroru Veroniku blagoslovi.

GROF ZRINI PETAR

NIKOLA ZRINSKI

Rođen je u Čakovcu. Grof, ban hrvatski, pair francuski. Oženio se prvi put groficom Euzebijom Draškovićem, a drugi put barunicom Marijom Sofijom Löbl. Govorio je pet jezika. Napisao je knjigu lirike i junačko-romantični ep u 15 pjevanja »ADRIAI TENGERNEK SYRENAIA« o svom pradjedu Nikoli Sigetskom. Sudjelovao je u 30-godišnjem ratu. U savezu s Ugarskom, ratovao je junački protiv Turaka.

PETAR ZRINSKI (1621—1671)

Grof. Vrhovni kapetan Slunjske krajine i žumberačkih uskoka, generalissimus Ugarske, ban hrvatski. Oženjen Anom Katarinom, rođ. Frankopan. Govorio je pet jezika. S mađarskog je preveo »Zrinijadu« svog brata Nikole. Ispjevao je nekoliko ljubavnih pjesama.

FRAN KRSTO FRANKOPAN (1641—1671)

Grof, markiz, knez, kapetan ogulinski. Otac mu je Vuk Krsto Frankopan, a majka grofica Dora Haller de Hellerstein. Oženjen Julijom de Naro iz rimskog kneževskog roda Barberini de Naro. Govorio je pet jezika. Spjevao je zbirku pjesama »Gartlic«. Preveo je Molièreova »Georges Dandina«. To je prvi prijevod toga djela u Evropi. Frankopan ga je preveo dok je još djelo bilo u rukopisu.

KATARINA ZRINSKA (oko 1625—1673)

Polusestra Frana Krste Frankopana, žena Petra Zrinskog. Vrlo je aktivno sudjelovala u uroti i završila život kao hrvatska mučenica. Manje je poznato da je Katarina, kao nadarena i visokoobrazovana žena bila i književnica. Napisala je molitveneik PUTNI TOVARUŠ (Prijatelj na putu, odnosno u životu), koji je izdala 1661. i koji je doživio još dva izdanja nakon njezine smrti. Diveći se herojstvu ove žene, naš poznati povjesničar Ivan Kukuljević zapisao je: »Čini se kao da je neka tajna ruka, koja ravna sudbinom pojedinih ljudi, porodica, naroda, htjela u toj gospođi sjediniti sve što jednu ženu čini i velikom i nesretnom.«

OBITELJ ŠUBIĆ-BRIBIRSKI-ZRINSKI

Zrinski su potomci drevnog plemena Šubića, koje je biralo svoje župane još za hrvatskih narodnih vladara. Njihovo je sjedište bio utvrđeni Bribir (između Vranskog jezera i Krke). Krajem 12. st. Šubići su promaknuti u nasljedne knezove, te se nazivaju knezovi Bribirski. U prvoj polovini 13. st. bili su vrlo moćni i drže sav kraj između Krke, Zrmanje i mora. 1273. Pavao Šubić postao je ban Hrvatske i Dalmacije. Od 1298. do 1305.

zavladao je Bosnom do Drine, a 1311. i Zadrom koji je do tada bio pod mletačkom vlasti. Njegov sin Mladen II, drugi je hrvatski ban iz loze knezova Bribirskih. Kad je njegov sinovac Juraj III morao 1346. ustupiti grad Ostrovicu ugarsko-hrvatskom kralju Ljudevitu I, dobio je u zamjenu grad Zrin, koji se nalazio jugozapadno od Kostajnice, blizu rijeke Une. Tako su knezovi Šubići, odnosno Bribirski, zakoračili duboko u kontinentalnu Hrvatsku. Po gradu Zrinu nazivaju se od tada Zrinski. 1546. ban Nikola Zrinski dobio je od kralja Međimurje, veliko i bogato vlastelinstvo, čije je središte Čakovec. Međimurje je bilo glavni posjed Zrinskih, sve do propasti 1671. U 17. st. posjedi Zrinskih protežu se od Mure do Jadranskog mora. Preko njih vodi se intenzivna trgovina u kojoj imaju naročitu važnost primorska dobra (Vinodol). Preko njihovih luka, Bakra i Bakarca, uvozi se i izvozi najveći dio robe. Zrinski se brinu za gospodarski razvitak svojih podanika. Petar Zrinski osnovao je u Čabru tada najveću talionicu željeza u Hrvatskoj.

OBITELJ FRANKOPAN

Spominju se prvi put kao gospodari i knezovi Krka 1133. Početkom 14. st. posjedovali su na kopnu župe: Modrušu, Vinodol i Gacku; od 1302. imali su kneževsku čast u Senju. Kao gospodari Senja i Modruše držali su jedini prirodni izlaz iz Pokuplja na more, kojim je tada vodio jedan od najvažnijih trgovačkih puteva u Hrvatskoj. Kada je mirom u Zadru 1358. Ljudevit I dobio jadransku obalu, od Kvarnera do Brača, zajedno s otocima, krčki knezovi su tada podanici samo hrvatsko-ugarskog kralja. 1393. krčki knez Ivan V postao je ban Hrvatske i Dalmacije. Ivanov sin Nikola IV dobio je 1426. u zalog od kralja Sigismunda, kojem je posudio znatnu svotu novaca, gotovo cijelu Hrvatsku do Cetine s Pounjem. Nikola se prvi prozvao Frankopanom, zbog tobožnjeg srodstva s rimskim patricijskim rodom Frangipana(?) i od 1430. knezovi krčki potpisuju se kao Frankopani. U prvoj polovini 15. st. Frankopani su doživjeli sjajan uspon do prave dinastičke moći, ali to nije dugo trajalo. 1443. Frankopani se razdvojiše u osam obitelji (odijeljenih grana). U 17. st. posjedi Frankopana prostiru se od Trsata do Karlovca. Slavom i moći Frankopani su bili jednaki Zrinskima.

NA OZLJU GRADU

Pred tvojim pragom pomolih se, eto,
Od svih hrvatskih prvi ti moj grade,
Davnine naše kameni ti jade;
Da, duša veli: Tu je mjesto sveto!
Hrvatskih misli kolijevke gle prave,
Mogile eto hrvatske nam slave.

Na strmu vrhu stojiš krut, ponosit,
Ko smjela duša davnih ti vladara,
Nebeskim zvijezdam pripravan prkosit;
Ponosit pitaš: »Gdje mi ima para,
Pohvalit koja može li se strana,
Ko ja što mogu — kuća Zrinskih bana?!

Kamenit oklop prsi moje krije,
Kamenita i Zrinska prsa bila,
Sveg istoka salijetala ih sila,
Al Zrinsko srce uzdrhtalo nije,
Visoko ko što strše kule moje,
Junački rod uspinjo glave svoje.

A Zrinska volja kao stijena kruta,
U koju Kupa pjeneć se zabada,
Trajaše tvrda, dušmaninu ljuta;
A Zrinska drevnost cvala uvijek mlada;
A Zrinski rod ko hrast u mojoj gori
Stajaše stavan: živ ga ne obori.

Sa njegvih djela sustala bje slava:
Po svemu svijetu dično ime leti,
I mnoga carska pokloni se glava,
Sa imena tog dršće Stambul kleti;
A polubozi, svijetu svem poznati,
Tuj bjahu krotki ljudi, tuj Hrvati.«

I pođoh dalje u dvorane puste,
U čudno carstvo starodavnih sjena.
Čuj! Kakvi zuje tajni glasi? Čuste?
Ne slaže l' strune »Jadranska sirena«?
A ona gospa do prozora eno?
Hrvatice oj prva ti — Jeleno!

Da, tu vam zipka, stol i odar bili,
Tu nicale vam suze, smijeh i pjesme,
Tu hladio vas svježi zrak taj mili,
Iz ove gorske krijepljaste se česme.
Čuj ono zvonce sa brežuljka malo,
Na molitvu to zvonce vas je zvalo.

A sada? — Sada? Pitaj hrast taj stari,
Nad svođom pitaj kamenoga lava.
Oj, gdje su vaši stari gospodari,
I ta hrvatska njina gdje je slava?
Da, pitaj, pitaj! — Kamen ti ne zbori.
»Gdje?« pitaj — »Gdje« ti jeka odgovori!

I mislih, tvrdi grad će pasti na me,
Uzjario se u mom srcu plamen,
Iz grada bjegoh — ko iz grobne jame,
Goruće čelo na gol tisnuh kamen.
»A sada?« jeknuh — »pjesme, priče, bajke!«
I plakah gorko, ko na grobu majke.

(1872)

»Zrinski i Frankopani oličenje su junaštva, borbenosti, spremnosti na žrtve u obrani domovine Hrvatske, pa odatle taj kult kojemu nema ravna u našoj povijesti.«

»Kao borci za slobodu Hrvatske Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan nadahnjivali su hrvatski narod i u najtežim časovima da ne klone i da se bori za slobodu protiv neprijatelja makar kako bio jak.«

»Ovo će mjesto postati hodočasno mjesto svih štovatelja Zrinskog i Frankopana.«

(Ulomci iz govora predsjednika Matice hrvatske dra Ljudevita Jonkea u Prvostolnoj crkvi u Zagrebu prilikom svečanog otkrića spomen-ploče hrvatskim mučenicima)

*

»Jedan narod ne smije nikada zaboraviti svoje povijesti ni svih onih koji su u njegov život ugradili svoju žrtvu! Ta svijest, priznanje i zahvalnost također su obveza plemenite savjesti.«

»Ova katedrala u glavnom gradu Hrvatske izgleda mi kao mati koja sabire živu djecu vjere, ali prima i mrtve sinove na svoje krilo da bi se pod njenim svodovima susretali živi s mrtvima, sadašnjost s prošlim vjekovima. U riječi Božjoj ovdje imamo i nadahnuće budućnosti!«

(Ulomci iz govora nadbiskupa Kuharića na komemorativnoj misi o 300. obljetnici smrti Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, 30. travnja u zagrebačkoj katedrali)

Vojmil Rabadan

MARKO MARULIĆ

(O jubilarnoj godini njegove »Judite«)

U vrijeme najmoćnijeg hrvatskog kralja Petra Krešimira IV, koji je vladao od godine 1058. do 1074, Hrvatska se prostirala u okviru granica koje možemo otprilike zamisliti ako krenemo s Jadrana po rijeci Neretvi na sjever do gornje Drine, pa Drinom do Zvornika i onda na zapad, zaokružimo današnju republiku Hrvatsku i siđemo na Jadran u Istri kraj ušća Raše. Krešimir je, dakle, vladao Hrvatskom, Dalmacijom, Bosnom, dijelom Istre i, dakako, svim dalmatinskim gradovima i otocima, pa je s pravom mogao reći da je »svemogući Bog proširio naše (tj. hrvatske) granice na kopnu i na moru«.

Taj veliki teritorij počele su kasnije nagrizati dvije osvajačke sile, koje će ostati vjekovima krvni neprijatelji Hrvata, idući uporno i bezobzirce za njihovim istrebljenjem: Turci s istoka, a Venecija (koja u to doba predstavlja talijanski prodor na hrvatsku obalu Jadrana) s jugozapada.

Nakon pada Bosne, koja postaje plijen Turaka g. 1463, Osmanlije će se proširiti sve do Siska na sjeveru, a do Klisa kraj Splita na jugu, pa će i sam Klis zauzeti g. 1537.

A Venecija će u isto vrijeme redom podvrgavati pod vlast svojega »krilatoga lava« (amblem evanđelista Marka, zaštitnika Mletaka) hrvatske gradove i otoke u Dalmaciji.

Jedino će Dubrovnik, odnosno Dubrovačka republika, sačuvati svoju samostalnost i slobodu kroz sva ta istrebljivačka, krvava i kobna stoljeća, kad je hrvatska država svedena na

»ostatke ostataka«, od Zagreba do Senja, a sav ostali hrvatski teritorij zasjenio je i prigrabio »polumjesec« i »krilati lav«.

Statističari su odavno izračunali da bi nas Hrvata danas bilo koliko i Nijemaca da nismo kao klasje padali i u stotinama tisuća ginuli u borbama s Turcima i na bezbrojnim ratištima, kamo su nas, za svoje račune, gonili strani gospodari, koji su nam se nametnuli. To potvrđuju i najnovije statistike i popisi: po njima je od svih naših republika jedino Hrvatska imala g. 1948. manje stanovnika nego g. 1941, a od g. 1961. do danas broj njenih stanovnika porastao je samo za 262.773. U deset godina!

Usred tih teških krvarenja i svakojakih stradanja, rodio se u gradu Splitu godine 1450. pjesnik MARKO MARULIĆ, sin ugledne plemićke obitelji.

Kad je on ugledao svijet, njegov je rodni grad bio već od g. 1420. pod vlašću Venecije, tobože kao samostalna općina pod upravom venecijanskog »proveditura«, to jest vrhovnog upravitelja grada, i vijeća domaćih ljudi, Splićana.

Stanovnici Splita bijahu tada u golemoj većini Hrvati, koji su se, od svog dolaska na Jadran krajem VI stoljeća poslije Krista, polagano naseljavali u golemu palaču cara Dioklecijana, sagrađenu oko g. 300. poslije Krista, u koju su, kao lastavičja gnijezda, ugrađivali svoje kuće i kućice, stiješnjene najprije među zidine same palače, a kasnije prislanjane na nju izvana, sve dok se u toku stoljeća nije razvio današnji veliki Split sa svojih više od 150.000 stanovnika.

Uz ostale brojne dokumente o hrvatstvu staroga Splita, posebno su značajne i dragocjene knjige »bratovština«, vjerskih i socijalnih društava splitskih pučana, koje su nam se sačuvale već iz godine 1342, a u njima čitamo imena članova, opis njihovih dužnosti, prava i običaja, dok su usmenom predajom došle do nas prastare nabožne pjesme u najčistijoj hrvatskoj čakavštini.

Tako je i mali Marko Marulić prve riječi, usisane zajedno s majčinim mlijekom, premda je bio iz plemićke obitelji, čuo i naučio u »jaziku harvatskom«, kojim je isključivo govorio čitav Split, osim nešto došljaka, talijanskih činovnika ili trgovčića, jer je u Splitu tada bilo 328 hrvatskih obitelji, a 20 stranih.

Svoju naobrazbu stekao je Marko, dakako, na latinskom i talijanskom, kako je u to vrijeme bilo obavezno za svakog kulturnog čovjeka, a škole u tim jezicima pohađao je u Splitu i na glasovitom talijanskom sveučilištu u Padovi, gdje je g. 1474. čitav grad zadivio ljepotom svog latinskog pozdrava duždu Nikoli Marcellu.

Na latinskom jeziku napisao je kasnije niz djela, koja su mu pronijela glas po čitavom tadanjem kulturnom svijetu, te su bila štampana posvuda, čak u Antwerpenu, bilo u latinskom originalu bilo u prijevodu na različite evropske jezike, većinom u više izdanja, tako da mi i ne znamo koliko ih još leži po velikim svjetskim knjižnicama u Italiji, Švicarskoj, Francuskoj, Portugalu i Čehoslovačkoj.

Tako je Marulić, sin nevažnog grada negdje na jugu Evrope, osvojio doslovno čitav svijet svojim latinskim djelima.

Istaknimo odmah ovdje da je Marulić, uz svoje autorsko ime, uvijek dodavao »Spalatensis, Splićanin«.

Sva njegova latinska djela nabožna su i poučna; u prozi: »Nauka o dobru života«, »Tumačenja evanđelja«, »Pedeset priča«, »O posljednjem Kristovu sudu« itd., itd., ili u stihu: »Davidijada« (epska pjesma o Davidu), »Pjesma o nauci Gospodina našega Isusa Krista Raspetoga«, bezbroj manjih pjesama, odgojnih, šaljivih, prigodnica, poslanica prijateljima itd. Tih je latinskih djela — od kojih ovdje spomenusmo samo nekoja — toliko da bi već ona bila dovoljna da ispune djelatnost i život jednog pjesnika.

Ali Marulić je u isto vrijeme pisao i hrvatski, i to vrlo mnogo.

Najprije dugi niz manjih pjesama, i opet u prvom redu odgojnih i poučnih u kršćanskom duhu, kao na primjer, »Dobri nauci«, »Svit je tašćina« (Svijet je ispraznost), »Od deset zapovidi božjih«, »Naslidovanje Isukrsta«, »Divici Mariji« itd., ali i šaljivih: »Anka Satira«, »Poklad i korizma«, »Spovid (ispovijed) koludric od sedam smrtnih grihov«, pa sve do svojih najvećih i najvažnijih djela, dugih epskih pjesama »Historija svete udovice Judit« i »Historija od Suzane«, spjevanih po Bibliji Staroga zavjeta.

Od svega što je izišlo iz Marulićeva pera nama najviše vrijedi i najviše nas zanima pjesma o Juditi, biblijskoj junakinji koja je, kako znamo, stavila na kocku svoj život i pošla u tabor asirske vojske, koja je opsjedala njen grad Betuliju, da svojom čarobnom pojavom omami vođu Asiraca Holoferna, pa da mu onda u noći odrubi glavu i time izazove paniku i bijeg neprijateljske vojske.

Prije svega, naslov te epske pjesme glasi doslovno:

»Libar (knjiga) Marka Marulića Splićanina u kom se uzdrži (u kojoj se nalazi) istorija svete udovice Judit *u versih hrvacki složena.*«

Marko Marulić, pišući ovaj naslov, istakao je ono »u versih hrvacki« samo zato da odmah u naslovu upozori čitatelja kako pjesma koja slijedi nije spjevana latinski, kao što bi učeni čitatelj mogao očekivati, nego baš u jeziku priprostog hrvatskog naroda koji ne zna latinski, kako sam Marulić još opširnije objašnjava odmah u »Juditi«.

A mi danas osjećamo neizmjernu zahvalnost i duboko potreseni stojimo pred tim naslovom, jer nam on povjerava toliko dragih i dragocjenih tajni, i to:

Gospodine 1501, kad je spjevao »Juditu«, jedan naš veliki pjesnik svjestan je da je on sam Hrvat i da je njegov narod, kome se obraća, hrvatski i zove svoj materinski jezik toga svojeg naroda hrvatskim, nikako drugačije.

Kakav je bolji odgovor i ustuk mogao ostaviti za svu budućnost svima onima koji nam i danas osporavaju hrvatsku svijest i hrvatski jezik u prošlosti našega naroda?

Tu nema osporavanja: baš kao što je i knez Trpimir, G. G. 852, vrlo dobro znao tko je i što je kad je dao za sebe zapisati u jednoj darovnici splitskoj stolnoj crkvi »dux Croatorum« (vođa Hrvata), tako je i Marulić G. G. 1501, u osvit šesnaestog stoljeća, i znao i zapisao hrvatsko ime sebe i svojega naroda, koji on toliko ljubi da na vrhuncu svoje svjetske književne slave zanemaruje latinski jezik, po kojemu se pročuo, i laća se posla da na svom hrvatskom jeziku, nepoznatom i nepriznatom u velikom svijetu, piše za svoje građane, obrtnike, težake, ribare, priproste ljude, ali Hrvate.

Baš za njih svara on svoju najljepšu pjesmu, kakvih u to vrijeme nema mnogo ni na jezicima daleko prosvjećenijih i naprednijih naroda.

Još nešto daje osobitu vrijednost Marulićevoj »Juditi«: povod koji je pjesnika potakao da je spjeva. On, naime, nije htio ovim svojim djelom pružiti hrvatskom narodu samo lijepu pjesmu, koju će svi rado čitati ili slušati radi njene pjesničke ljepote. Maruliću je, osim toga, ležalo na srcu da njom utješi i ohrabri svoju braću Hrvate, koji su pod samim bedemima Splita i po čitavoj njegovoj okolici stradali od pljačke i ubojstava Turaka

Ivan Meštrović: Marko Marulić (detalj spomenika u Splitu)

što su se svaki čas zalijetali iz svojih okupiranih krajeva na splitsko područje da haraju i more. Opisujući i slaveći biblijsku junakinju Juditu, Marulić je htio Splićanima učvrstiti vjeru u povijesnu istinu, da ni jedan tiranin ni osvajač nije vječan i da svi prolaze kao bura i oluja, kao što je nestao i Holoferno, a s druge strane, želio je u njima raspaliti borbenost, da pruže otpor zavojevaču i da obračunaju s njim, kao što je Judita učinila s Holofernom, a Bog će im u pravednom otporu i borbi pomoći, kao što je i slaboj ženi pomogao.

Dvostruka rodoljubna namjera i beskrajna ljubav za narod vodile su, dakle, Marulićevu misao i pero kada je slagao »Juditu« u versih hrvacki...

A prije toga spjevao je veličanstvenu pjesmu i žarki vapaj Bogu, »Molitvu suprotiva Turkom« (Protiv Turaka), opisujući u njoj nenadmašnom pjesničkom snagom muke, koje hrvatski narod podnosi od Turaka, i zazivajući iz dna srca Božju pomoć.

I tadanjem papi Hadrijanu VI pisao je potresnu latinsku poslanicu, prikazujući mu teško stanje hrvatskog naroda pod turskom najezdom i moleći i od njega pomoć, jer je papa u to vrijeme bio i zemaljski vladar, imao je svoju državu, vojsku i novce, pa je mogao i sam priskočiti i druge evropske vladare pozvati da pomognu Hrvatima u nevolji.

Takav je, eto, bio naš Marko Marulić, velik pjesnik i velik hrvatski rodoljub.

Njega, inače, nazivaju često »ocem hrvatske književnosti«. To, naravno, ne valja shvatiti tako da bi on bio prvi hrvatski književnik uopće, jer znamo da su Hrvati bili pismeni već g. 1100, kad su uklesali »Baščansku ploču«, a vjerojatno i prije; sam Marulić veli za »Juditu« da ju je spjevao »na način naših začinjavac«, tj. pjesnika prije njega, a i u Dubrovniku, vjerojatno i na čitavoj našoj jadranskoj obali i otocima, bilo je pjesnika i u njegovo doba i ranije. Naslov »oca hrvatske književnosti« pripada Maruliću kao tvorcu najvelebnijih i najsnažnijih pjesničkih djela stare hrvatske književnosti. Da bi bio po redu prvi, to je legenda.

U toku stoljećâ nastale su još neke legende o Maruliću, kao ona da je u mladim danima razvratno živio, a onda se »obratio«

kad mu je rođak zajedničku ljubavnu pustolovinu platio glavom. Znanstvena ispitivanja dokazala su, međutim, da je to čista izmišljotina.

Nisu osnovane ni priče da je on bio neki vječno natmureni isposnik i čudak i da gotovo nije ni izlazio iz crkve. Marko je, naprotiv, bio mnogo više: sasvim normalan čovjek, dubokog duševnog života i iskrene pobožnosti, ali se zbog toga nije odvajao od ljudi niti pretjerivao u bilo čemu: bavio se i običnim dnevnim obiteljskim i gradskim poslovima, volio je društvo prijateljâ i njihovih obitelji, premda se sam nije ženio, rado se šalio na račun svojih sugrađana, čak je i svojoj sestri, redovnici benediktinki Biri, pisao duhovite šaljive pjesmice da razonodi nju i njene susestre u samostanu.

Osim učenom i lijepom knjigom, bavio se i slikanjem i glazbom: ukratko, bio je velik u svim ljudskim i kršćanskim vrlinama, ali nikakav posebnjaković.

Kad se godine 1924. slavila četiristota godišnjica Marulićeve smrti — preminuo je 8. siječnja 1524. i bio pokopan u crkvi sv. Franje na obali u Splitu — njegov rodni Split podigao mu je na samom ulazu u staro središte Splita veličanstven spomenik, jedno od najljepših djela i velikodušan dar znamenitog hrvatskog i svjetskog kipara Ivana Meštrovića (26. srpnja 1924).

A ove godine, 1971, slavimo opet dvije Marulićeve obljetnice, i to baš u vezi s »Juditom«, jer ju je Marulić dovršio 22. travnja 1501, a 1521. štampano je u Veneciji prvo izdanje knjige »Judit«, za koje mi znamo, ali se pretpostavlja da je ona već prije bila objavljena štampom, samo se ni jedan primjerak toga ili tih izdanja nije sačuvao i stigao do nas.

Svakako, godine Gospodnje 1971. navršava se 470 godina otkako je »Judita« spjevana, a 450 godina otkako je, koliko znamo, štampana.

Obnovimo tom prilikom sjećanje i zahvalnost tom velikom svjetskom pjesniku i vjernom sinu hrvatskog naroda i čuvajmo s poštovanjem i ljubavlju njega i njegovu »Judit« u svojim srcima, za koje je stvarao i u kojima je želio vječno živjeti više nego u hladnoj bronci spomenika.

Divna si, bujna si zelengoro rodnoga mi kraja, ti prvi vidiku moga djetinjstva. I dignem li oči prema tebi, kada večernje sunce po-igrava vrhom i dolom, kad svoje zlato prosiplje tvojim zelenilom, tu bude se u mojoj duši slike iz davne davnine, vrli junaci, uzno-site gospe, ljuti silnici, bijedni kmetovi, a stari Medvedgrad, plam-teći živim rumenilom, kao da je opet oživio! Ali nije! Ruši se stara gradina, ruši; no dalje, dolje pod gorom, uspinje se sjajan, snažan kao mlađahan junak — naš Zagreb-grad!

(Završetak »*Zlatarova zlata*«, romana što ga je *August Šenoa*, pjesnik Zagreba i ugaoni kamen hrvatske književnosti, napisao prije stotinu godina, 1871).

Dubravko Jelčić

SMISAO ŠENOINE UMJETNOSTI

(Prigodom 90. obljetnice njegove smrti)

Često se događa da tradicionalne književne vrijednosti u pojedinim razdobljima izgube svoj prvobitni sjaj, da bi u drugom nekom vremenu opet sinule, ponekad i jače nego ikada prije. Ovisi to ne samo o estetskoj ostvarenosti djela nego i o suglasnosti između ideje djela i idejâ vremena. Trajno je samo ono književno djelo koje u svakom vremenu, godinama usprkos, ne gubi nego produbljuje intimnu svoju vezu sa zemljom i narodom kojemu pripada, s njegovim vitalnim temama i problemima.

Pisac o kojemu govorimo stvorio je upravo takvo djelo. Zato nije nimalo slučajno što se naše misli često vraćaju Augustu Šenoi, u ovim prijelomnim danima 1971. godine čak više nego ikada prije i češće nego mnogim drugim velikanima naše književne prošlosti. Razlog, dakako, nije samo u formalnostima raznih spomen-datuma, pa tako ni u dvostrukoj obljetnici koja se ove godine navršava — a to je stogodišnjica njegova *Zlatarova zlata*, prvoga istinski umjetničkog romana u novijoj hrvatskoj književnosti, i devedeseta godišnjica piščeve smrti. Dublji su i dalekosežniji razlozi za to, i da bismo ih do kraja shvatili, valja nam, makar i u najkraćim, najsažetijim crtama, oslikati ne toliko vrijednost nego više značenje cjelokupnoga književnog djela Šenoina, značenje što ga je ono imalo u vrijeme kada je nastajalo i što ga, isto toliko ili još više, ima danas.

Pritom, važno je istaći, ne mislimo samo na književnu nego podjednako i na društvenu, nacionalnu i političku dimenziju njegove osobe i njegova literarnog djela. Jer sve su te komponente

toliko prožete jedna drugom i toliko srasle da se, ako želimo ispravno shvatiti smisao Šenoine umjetnosti, ne može nijedna od njih izdvojiti i promatrati odijeljeno.

Za utvrđivanje životne orijentacije i političke pozicije Šenoine značajan je podatak da je on, kao mladić, gimnazijalac, upamtio razdoblje Bachova apsolutizma, jedno od onih crnih vremena tiranije i nasilja kroz koja je Hrvatska često prolazila tijekom svoje duge povijesti, uvijek kad god je netko zaželio da ove zemlje i ovog naroda nestane s lica naše planete, razdoblje kojim je tuđinska sila (po tko zna koji, ali ne i posljednji put!) poduzela da skrši otpor hrvatskih intelektualaca i osigura vlastitu — germansku — duhovnu prevlast u Hrvatskoj. U tim tmurnim danima totalne germanizacije, kada je njemački jezik uveden kao nastavni jezik u sve naše škole, August Šenoa, sin ponijemčenog Čeha i pomađarene Slovakinje, nalazi svoju dušu, postaje svjesni, nepotkupljivi i borbeni Hrvat, pa je i kao književnik, kasnije, postavio sebi praktični nacionalni zadatak.

Djelujući u doba kada se cjelokupni politički život Hrvatske odvijao između dvije antiteze, između zanesenjački maglovitog Strossmayerova jugoslavenstva i bespoštednog radikalizma Starčevićeva pravaštva, Šenoa se racionalno opredjeljuje za prvu, ali je srcem na drugoj strani. Formalno na političkim stajalištima Strossmayerovim, djelovao je u smislu ideja Starčevićevih: evociranjem hrvatske prošlosti i umjetničkim produbljivanjem suvremenih životnih realija on je, pjesmama, pripovijetkama i romanima, gradio sliku Hrvatske, Hrvatske kakva je bila i kakva jest, gradio ju je starčevićevskom ljubavlju i starčevićevskom kritičnošću, da bi joj time pomogao do budućnosti, koju kao da je već gledao ostvarenu. U svojim nemirnim, pronicavim očima nosio je dalekovidnu — starčevićevsku! — sliku duhovno obnovljene i prostorno ujedinjene, politički suverene, gospodarski razvijene, prosvjetno uzdignute i kulturno napredne, jednodušne i samosvjesne Hrvatske.

Takvom ju je zamišljao i takvu je volio. Kao književnik, Šenoa je bio graditelj upravo takve Hrvatske. Pjesnik hrvatske povijesti bio je istovremeno i pjesnik mladoga hrvatskog građanstva, kojemu je žarkim riječima, živim prizorima, snažnim emocijama usađivao u srce nacionalni osjećaj i svijest o povijesnoj njegovoj

August Šenoa (1838—1881)

ulozi u životu naroda i njegovoj borbi za samoodržanje i napredak.

Možda više nego ijedan hrvatski književnik prije njega (i više nego mnogi poslije njega), Šenoa je znao i bio duboko svjestan, da hrvatski književnik, kao duhovni zastupnik i tumač jednoga malog i, što je još gore, vjekovima ugroženog naroda, ne može naći puni smisao stvaranja samo u postizanju i realiziranju svoga estetskog ideala, nego da je njegova neizbježna obveza da svoj talenat učini osjetljivim za sva područja na kojima se odvija narodni život, jer je književnost ništa drugo nego viši oblik toga istog života.

To svoje shvaćanje književnosti i dužnosti pisca malog naroda Šenoa je ispunio od prve do posljednje stranice obilnog i, nije pretjerano reći, ogromnog volumena svoga raznovrsnog i bogatog sabranog djela. U njemu će naći temâ i građe za mnoga proučavanja ne samo književni kritičari i književni povjesnici, jezikoslovci i estetičari, nego isto tako iz njegovih djela imaju što saznati i sociolozi i političari, ekonomisti i povjesnici podjednako političke kao i gospodarske povijesti Hrvatske.

Njegovi veliki povijesni romani *Zlatarovo zlato* i *Seljačka buna, Diogenes* i *Kletva,* kao i brojne pripovijetke iz suvremenoga društvenog života, od kojih posebno spominjemo *Prijana Lovru, Mladoga gospodina* i *Prosjaka Luku,* nisu samo naslikali pojave, ukazali na probleme, postavili pitanja; oni su, na sebi doličan način, potražili i ponudili vrlo određene (i vrlo točne!) odgovore na njih. A mnogi među njima — i pitanjima i odgovorima — jednako su aktualni još i danas. Tragičnost te činjenice samo još uvećava značenje Šenoina djela — danas i ovdje.

HRVATSKIM MUČENICIMA

O gdje je plod od vašeg slavnog sjemena,
I da li kojim rodom krvca vaša rodi!
Jer roblje još smo, snijuć samo o slobodi,
Dok smrt je blizu gluha našeg plemena!

A kukavan je Hrvat novog vremena,
Te pušta da ga stranac k stalnoj smrti vodi.
Ne opiruć se klanju — krotko janje — hodi
I ne zna zbacit groznog ropstva bremena.

Al vrcnut će iskra iz vašeg kremena!
Ja vjerujem, ja znam! Ta zar zaludu
Sve žrtve vam i mučeništva budu?

Da, roditi će rod od slavnog sjemena!
A ako neće, sam ću zazvat pakla vatre
Da spale sve, i grom da ropski narod satre!

(1909)

SADRŽAJ

Uvodna riječ *(Stanko Tenšek)* 5
Branko Krmpotić: Obljetnice hrvatske himne 7
Zlatko Tomičić: Stjepan Radić (Povodom stote obljetnice rođenja) 15
* *Ivan Goran Kovačić:* Oči Stjepana Radića 29
Bernardin Filinić: Eugen Kvaternik (Uz stotu obljetnicu smrti) 31
* *A. G. Matoš:* Epitaf bez trofeja 37
Blaž Jurišić: Ante Starčević (U povodu 75. obljetnice smrti) . . 38
* *Zlatko Tomičić:* Kralj Hrvata 45
Stjepan Krčmar: Ban Josip Jelačić (O 170. obljetnici rođenja) . 47
Branko Sesar: Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan (U povodu 300. obljetnice njihove mučeničke smrti) 59
* *August Šenoa:* Na Ozlju gradu 72
Vojmil Rabadan: Marko Marulić (O jubilarnoj godini njegove »Judite«) 75
Dubravko Jelčić: Smisao Šenoine umjetnosti (Povodom 90. obljetnice smrti) 83
* *Tin Ujević:* Hrvatskim mučenicima 87

POPIS SLIKA
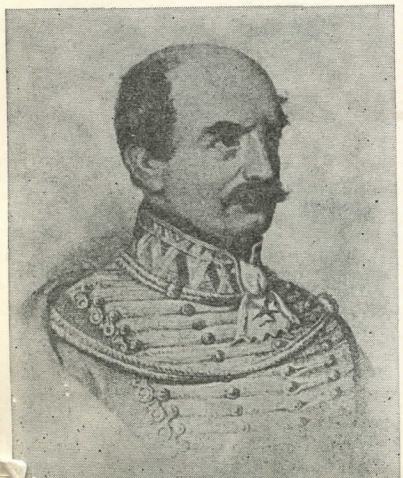
Faksimil prvotiska Hrvatske himne (»Danica« 1835) 13
Grob Stjepana Radića na Mirogoju u Zagrebu 21
Spomenik Eugenu Kvaterniku u Rakovici 35
Spomenik nad grobom Ante Starčevića u Šestinama 43
Spomenik banu Jelačiću koji se nalazio na današnjem Trgu Republike u Zagrebu 53
Spomen-ploča i poprsja hrvatskih mučenika u Prvostolnoj crkvi u Zagrebu 67
Ivan Meštrović: Marko Marulić (detalj spomenika u Splitu) . . 79
August Šenoa 85